

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Історичний факультет
Івано-Франківський краєзнавчий музей

Паньків М.І.

Організація
польових досліджень з етнографії
(для студентів історичного факультету
та краєзнавців)

Посібник

Івано-Франківськ
2005

Паньків М.І. Організація польових досліджень з етнографії (для студентів історичного факультету та краєзнавців). Методичний посібник. - Івано-Франківськ. Плай. 2005.

Запропонований методичний посібник призначений для користування студентами історичного факультету під час етнографічної практики та краєзнавцям. Він містить методичні поради та програму-запитальник по окремих темах матеріальної і духовної культури українців. Окремо виділена тема для етнографічного дослідження національних меншин.

Рецензенти:

Директор Інституту народознавства НАН України, доктор історичних наук, член-коресподент НАН України, професор Павлюк С.П.

Керівник виробничої практики Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника, відмінник народної освіти України Васишин Я.І.

Друкується за рішенням Вченої Ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Зміст

Вступ	5
Програма польової практики:	
Основні завдання етнографічної практики	8
Практичні поради по роботі із збирачами	9
- Методи збирання етнографічних матеріалів	11
Фіксація етнографічних матеріалів	15
Пам'ятка по складанню звіту з етнографічної практики	23
Тематика етнографічної практики	25
Додатки:	
Програма-запитальник збирачів етнографічних пам'яток	26
I. Загальні відомості про населений пункт:	
1.1. Відомості географічні, історичні	26
1.2. Економічна характеристика населеного пункту	27
1.3. Культурний рівень села	29
1.4. Трудова еміграція та її наслідки	29
1.5. Загальні етнографічні відомості	34
1.6. Антропологічні дані	34
II. Господарська діяльність і матеріальна культура:	
2.1. Землеробство	36
2.2. Тваринництво	37
2.3. Городництво і садівництво	38
2.4. Рибальство	38
2.5. Мисливство	39
2.6. Промисли	39
2.7. Житло і подвір'я	40
2.8. Одяг	43
2.9. Їжа (кінець XIX ст. - до 1950 року)	45
2.10. Сучасна їжа	48

III. Духовна культура:	
3.1. Громадський побут	49
3.2. Звичаєве право	51
3.3. Карне право	52
3.4. Право власност	54
3.5. Народні вірування і знання	55
3.6. Астрономічні знання, час, міри	57
3.7. Народна медицина і ветеринарія	58
3.8. Сім'я і сімейний побут	58
3.9. Культурний рівень сім'ї	63
3.10. Взаємовідносини у сім'ї	65
3.11. Взаємовідносини між сусідами	67
3.12. Виховання дітей	70
3.13. Від статевої зрілості до весілля	79
3.14. Весілля (до середини ХХ ст.)	81
3.15. Сучасне весілля	82
3.16. Проводи до війська	83
3.17. Похоронні звичаї	84
IV. Народне декоративно-прикладне мистецтво	86
V. Народні танці	88
VI. Національні меншини	89
Етнографічні терміни	93
Таблиця умовних знаків	121
Список використаної літератури	127

Вступ

Складовою частиною навчального процесу студентів історичного факультету Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника є етнографічна практика, яку згідно навчального плану проводять студенти IV курсу. Термін проходження практики є обов'язковим для кожного студента.

Етнографічна практика може проводитися спеціальним студентським загоном етнографів або індивідуально згідно окремого тематичного плану. Набуті навички та матеріали польової етнографічної практики передбачають виховання дбайливого ставлення до пам'яток історії та народної культури і побуту, раціонального його використання у навчальному процесі студентів, написання ними курсових і дипломних робіт, застосування їх у школах майбутніми вчителями та подальшій науково-дослідницькій діяльності.

Збирати етнографічні матеріали на теренах Західної України ще, поки-що, не складно. В порівнянні з іншими районами України на Прикарпатті та в самих Карпатах збереглося найбільше пам'яток матеріальної і духовної культури українського народу. В ході історичного розвитку тут склалися самобутні культури гуцулів, бойків, покутян, опілян, які дивували багатьох українських і зарубіжних дослідників. Гуцульське прикладне мистецтво, легенди і вірування, особливості будівлі, покутянський костюм, землеробська культура Покуття та Опілля, пасуше господарство Гуцульщини і Бойківщини відомі всьому світові. Тому тут ще легко знайти людей, які знають ті чи інші особливості свого регіону, міста чи села. Проте політика національної рівеліції в останні

десятиріччя, інтенсивного міжетнічного перемішування, активна урбанізація, інформаційний вибух (кіно, радіо, телебачення тощо), зміна виробничих відносин привели до активної руйнації як матеріальної, так і духовної культур української нації, в тому числі і в нашому регіоні. Тому завдання вчителів, працівників культури, учнів і студентів, загалом всім, кому не байдужа українська культура, зафіксувати від респодентів те, що залишилось зараз, і донести до наших нащадків.

Колективізація на селі спричинила занедбання традиційного землеробства, яке творилося тисячоліттями. Селянин став байдужим до землі, забув секрети і прийоми, які передавались з покоління в покоління. Потужний зв'язок між поколіннями, передача агротехнічних знань тримається з минулим тоненькою ниткою, яку треба зберегти, інакше ми втратимо те, чим ми виділялися серед інших народів, що вони переймали у нас. Агротехнічні знання ми можемо отримати від людей похилого віку, які ще обробляли свою землю в минулому.

Значної європеїзації зазнав одяг, а народні зразки можна побачити лише під час деяких обрядів. Одяг, який використовують на концертах та сценах театрів, є плодом фантазії костюмерів чи артистів і не має нічого спільного ні з костюмом жодного з регіонів, ні українським народним костюмом взагалі. Тому при зборі інформації слід неомінно замальовувати окремі деталі одягу, подати креслення крою, його кольористику, розшукувати фотографії людей в буденному та святковому одязі. Найкраще придбати зразки одягу тої чи іншої місцевості.

Звертаємо увагу на те, що записувати треба все, не обмежуватись ні формою, ні змістом (не ухилятись від соромітських пісень), ні запитальником. Особливу увагу треба звернути на місцеві назви окремих речей, явищ. Поряд з описом етнографічної пам'ятки, потрібно зібрати відомості про майстрів, які виробили ту чи іншу річ або є кращими виконавцями обряду, записати їх біографію, фото тощо.

Методичний посібник складається із програми польової практики, пам'ятки по складанню її звіту, тематики етнографічної практики, програми-запитальника для збирачів етнографічних пам'яток, ілюстрованих додатків, загальноетнографічних термінів та списку використаної літератури.

Програма польової практики.

Основні завдання етнографічної практики.

Етнографічну практику проходять студенти IV курсу.
Основні завдання практики:

- *Навчальне-* практика повинна сприяти

розширенню і поглибленню знань студентів про матеріальну і духовну культуру даного населеного пункту чи регіону;

- *Професійне* - у ході практики студентам необхідно привити основні навички роботи етнографа-збирача;

- *Наукове* - перебування на практиці повинно допомогти студентам, які зацікавились збором та вивченням етнографії, одержати перші самостійні спостереження про культуру і побут населення.

Студентам потрібно обов'язково звернути увагу на сучасний стан народної культури даної території. Практикантам буде цікаве спілкування із респондентами, вони навчатися записувати і оформляти зібраний польовий матеріал. Зібрані окремими студентами матеріали можуть бути успішно використані для написання дипломних робіт з історії або етнографії. Набутий досвід збору польових етнографічних матеріалів послужить в позашкільній та виховній роботі майбутніх педагогів. Етнографічна практика має і виховне значення для студентів: вона пробуджує зацікавленість до історії народу, його культури, побуту, прививає відповідні естетичні смаки.

Ця подія може зіграти позитивну роль у поширенні народної культури і побуту. Сам факт збирання етнографічних матеріалів підносить авторитет респондентів, розповідачів, привертає увагу до етнографії

тих, хто нею не цікавився або не цінував її, виховує почуття гордості і значимості української культури, пов'язує її з економікою, виробництвом, з повсякденним життям України, національними символами українців.

Практичні поради по роботі із збирачами.

1. Перш за все потрібно відноситися з максимального повагою до самого респондента, а також до його звичок, побуту, етичних переконань. Не можна повчати і переконувати його у протилежному від його поглядів.
2. Обов'язково через місцеву владу, школу, інші засоби сповістити про приїзд етнографів. При можливості можна провести зустріч у клубі з місцевими жителями.
3. При записах матеріалу категорично забороняється додавати до текстів щось своє або редагувати їх, перекладати на сучасну літературну мову.
4. Мати добру обізнаність з українською етнографією і, зокрема, з культурою і побутом даної місцевості
5. Вміти користуватись технічними засобами (магнітофоном, диктофоном, фотоапаратом, відеокамерою тощо).
6. Попередньо дізнатись про найбільш талановитих знавців в даному населеному пункті. Бажано, щоб респондент був уроженцем цього краю.
7. Не зловживати часом та фізичними можливостями респондентів.
8. Не починати розмову з прямих питань про етнографію. Перед цим треба завоювати довіру

опитуваного.

9. Записи почати з того, що найкраще знає той чи інший респондент.
10. Записувати матеріали лише на момент його розповіді.
11. Збирачеві не можна переривати респондента під час його розповіді, вмішуватись в його творчий акт. Питання задавати лише після його розповіді.
12. Запис матеріалів треба проводити до кінця, незалежно чи відповідають вони завданням збирача.
13. Найкраще проводити запис у природніх умовах (на весіллі, провідах до війська, в домі у виконавця, за роботою). Можна навіть перед цим допомогти респондентові виконати якусь домашню роботу.
14. Не завжди повинні бути слухачі під час записів. Особливо це відноситься до людей скромних, а також при записах ворожінь, замовлянь, чарувань тощо.
15. Пісні записують лише разом з мелодіями, тому бажаний запис на диктофон. Зазначити яка це пісня (сольна, хорова).
16. При записах можна використовувати метод „змагання” між кількома респондентами (вислуховуючи кожного по чергові).
17. Чітко дотримуватись синтаксичних і лексичних особливостей респондента.
18. Уважно вслухайтесь у розмову з респондентами і ви почуєте багато уточнень тієї чи іншої проблеми.

19. Етнограф відповідає своїм іменем за кожне слово, яке через нього піде в науковий обіг.
20. Кожний текст повинен бути чітко паспортизований:
 - від кого записані матеріали (прізвище, ім'я, по батькові);
 - національність виконавця;
 - вік виконавця або рік народження;
 - місце народження;
 - освіта;
 - професія;
 - місце запису твору (назва села, району, області);
 - ким записано (прізвище, ім'я, по батькові);
 - дата запису.
21. Подати коротку характеристику, портрет чи біографію виконавця.
22. Подати короткий історико-етнографічний нарис даної місцевості.
23. Коментарі до того чи іншого матеріалу.
24. Чорнові записи в той же вечір необхідно переписати начисто, поки ще свіжі спогади про зустріч з респондентом.
25. Перед кожною зустріччю із респондентом переглянути свій запитальник, можна і спеціальну літературу з даної тематики.

Методи збирання етнографічних матеріалів.

В етнографії утвердилися такі основні методи польових досліджень: особисті спостереження; опитування населення (робота з інформаторами,

респондентами); фіксація етнографічних матеріалів; збирання етнографічних колекцій.

Особисті спостереження. Особисті спостереження мають стати джерелом знань про природні умови життя етносу, його заняття, сімейно-побутовий уклад тощо. На які сторони предмета або явища необхідно звернути увагу при спостереженнях зорінують програми збирання польових магеіралів. У процесі спостереження студенти набувають навичок систематичної дослідної роботи, вчаться бачити за зовнішніми рисами об'єктів їх сутнісні характеристики, робити узагальнення і висновки.

Опитування населення. Істотним доповненням до основного спостереження є опитування населення, під час якого з'ясовується „легенда” про предмет (об'єкт) дослідження, підтверджуються чи спростовуються висновки спостережень. Опитування інформаторів похилого віку дає змогу сягнути в історію більш як на сто років, бо на їхній пам'яті не тільки особисто пережите, а й розповіді батьків, дідів.

Застосування цього методу польових досліджень вимагає від краєзнавців-етнографів знання місцевої термінології (локалізмів); умінь вести невимушену бесіду, спрямовувати і корегувати діалог, виділяти в потоці інформації і записувати головне; навичок обробки анкетних матеріалів.

Для досягнення позитивних матеріалів у роботі з інформаторами необхідно підібрати людей доброзичливих, які мають певний життєвий досвід, добре обізнані з тих питань, що цікавлять пошуковий загін. У складеному списку інформаторів виділяють групу, яка може дати найбільш цінні відомості, і з нею в першу чергу ведуть роботу.

Опитування населення передбачає використання анкет. Вони поділяються на два основні типи: анкети, що розраховані на самостійну роботу населення з ними (коло питань таких анкет обмежене, питання мають бути сформульовані чітко і коректно); анкети, якими керуються самі краєзнавці під час польових досліджень. Етнографи в своїй практичній діяльності часто використовують тематичні анкети, присвячені одній темі. Наприклад, анкети для збирання матеріалів про сільське населення, народне житло, традиційний одяг, знаряддя праці тощо. Анкети і запитальники, які визначають зміст і напрям бесіди, активісти музею можуть розробити на основі програм збирання етнографічних матеріалів.

На початку бесіди інформатору необхідно пояснити мету пошукової роботи, важливість відомостей, які він має повідомити. Запитання слід ставити в узагальнюючій формі, бо надмірно конкретизовані питання звужують відповіді, обмежують ініціативу оповідача (наприклад, тільки після відповіді інформатора на запитання „Якими знаряддями праці обробляли землю на початку ХХ століття?” можна з’ясувати їх призначення, застосування, конструкцію, обряди, пов’язані з трудовими процесами тощо). Слід уникати спрямовуючих запитань, які вже містять у собі відповідь. Бесіда може бути й колективною, якщо до неї приєднуються члени сім’ї інформатора, сусіди. Колективну бесіду складніше цілеспрямовувати, але вона може дати відповіді на значно ширше коло питань, допомогти уточнити зібрані матеріали. Найчастіше бесіда колективного характеру набуває при збиранні фольклорних матеріалів.

Одне з основних правил роботи з інформаторами - перевірка вже одержаної інформації в наступних бесідах з іншими інформаторами. Їх опитування краще вести удвох, розподіливши обов'язки: один студент веде бесіду, а другий її записує.

Опитування населення, як і інші види польових робіт, має значний виховний потенціал. Крім опанування спеціальних методик збирання етнографічних матеріалів, дослідники набувають певного соціального досвіду, навичок спілкування з людьми.

Фіксація етнографічних матеріалів. Записи спостережень і бесід з інформаторами.

Результати особистих спостережень і опитування населення фіксуються в записах у щоденнику або польовому зошиті. Щоденник, польовий зошит мають бути оформлені у такий спосіб: на титульній сторінці зазначають назву і склад пошукового загону, час роботи, прізвище керівника експедиції. Сторінки зошита нумерують, кожний запис починають з нової сторінки за такою формою:

Місце запису (місто, село, район, область)	Прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, національність, професія інформатора чи власника речей (при описі обрядів та інших колективних дій - подаються відомості про їх учасників)	Прізвище, ім'я записувача, дата

Якщо записи були зроблені у скороченому вигляді (адже в польових умовах дослідникам доводиться працювати швидко, а іноді важко встигнути записати інформацію за оповідачем або вести спостереження за колективними діями), то такі записи треба того ж дня, поки ще свіжі враження і добре пам'ятаються всі деталі, розшифрувати, систематизувати і переписати начисто.

Опис трудових процесів, обрядів і свят, танців та інших форм діяльності людей доцільно вивести у тій

послідовності, в якій вони відбуваються. На основі індивідуальних описів різних моментів масових дій (доцільно завдання спостереження за ними розподілити між учасниками загону) складається загальний опис. Твори фольклору (казки, прислів'я, пісні, думи тощо) записують дослівно.

Послідовність описування етнографічних предметів (кераміки, тканин, знарядь праці тощо), архітектурних об'єктів визначається за програмами збирання польових матеріалів.

Фотографування. Особисті спостереження фіксуються також у фотографіях. Фотографування етнографічних матеріалів вимагає певних знань і умінь. Так, для того, щоб одержати фотографію панорами поселення, користуються спеціальним панорамним фотоапаратом або ширококутовим фотооб'єктивом. Зйомку проводять з віддалених і підвищених точок рельєфу. Панорамний знімок можна зробити і за допомогою звичайного фотоапарата. У цьому випадку фотографування здійснюють поетапно: спочатку знімають ліву частину поселення, потім, перемістивши фотоапарат праворуч, знімають сусідню частину. Знімання проводять до тих пір, поки в кадр не увійде правий край поселення. Віддруковані фотознімки послідовно склеюють і таким чином одержують суцільну панораму поселення. У такий же спосіб проводиться панорамне знімання інтер'єру.

При фотографуванні житла, господарських будівель обирають точку не прямо проти будівлі, а збоку, так, щоб у кадр увійшли дві гіні споруди; це створює перспективу. Архітектурно-конструктивні елементи будівель, (декоративне оздоблення, різьблення, розпис тощо), а також елементи і декор народного одягу, побутові предмети, знаряддя праці, орнаментику декоративних

тканин фотографують крупним планом. Фотозйомку доцільно проводити з різних боків так, щоб серія фотознімків відбила форму і конструкцію предмета, розміщення декору.

Значно складнішим є процес фотофіксації обрядів, ігор, танців. Тут головна увага звертається на вузлові моменти дій. Виділити ці моменти, зорієнтуватися в потоці обрядових дій можна за допомогою заздалегідь складеного на основі інформації, одержаної від майбутніх учасників обрядів, „сценарію” зйомок.

Щоб не заплутатись у відзнятих плівках, не загубити анотації до кадрів, плівки необхідно маркувати (на засвіченому кінці плівки зазначити її порядковий номер) і відзняті кадри фіксувати в зошиті:

№ плівки	№ кадра	Сюжет зйомки	Місце, час зйомки

Слід мати на увазі, що фотографія не завжди може відбити, наприклад, конструкцію знарядь праці, крій одягу тощо. У таких випадках використання фотозйомки може бути недоцільним. Фотографічні матеріали доповнюють малюнки.

Малювання. Один із способів малювання - малювання за обмірами: заміряють основні розміри предмета (наприклад, висота глечика, діаметр його денця, шийки, вінця, опуклої частини) і у певному масштабі розміри наносяться на аркуш паперу.

Одержані точки є опорою для малювання контура предмета.

Для малювання орнаментів використовують міліметровий папір або координатну сітку, на якій у певному масштабі наносять елементи орнаменту, відраховуючи

відповідну кількість клітинок міліметровки і ниток тканини. Малюнки архітектурних об'єктів та одягу (чи їх окремі елементи) виконують з натури.

Копіювання. Орнаменти розписів, різьблення можна скопіювати - перезняти на кальку або ксерокс. Копіювання застосовують у роботі з площинними орнаментами: аркуш кальки накладають на орнамент і спочатку олівцем, а потім фарбами відтворюють малюнок візерунка. Опуклі (вишиті, ткані орнаменти, а також декор гончарних виробів) і різьблені орнаменти копіюють за допомогою прямого і зворотнього естампажу (прямий естампаж: на пофарбовану поверхню орнаменту накладають папір і таким чином одержують відбиток орнаменту; зворотній естампаж: папір, калька, накладені на орнамент, притираються на ньому м'яким олівцем чи графітом, потім копію переносять на папір і розмальовують фарбами, відтворюючи кольорові сполучення оригіналу). Обирати методи копіювання необхідно з урахуванням їх технічних особливостей, щоб не пошкодити пам'ятки народного декоративно-прикладного мистецтва.

Креслення. Масштабне креслення застосовують для фіксації забудови садиби, планів житла, викрійок одягу. Креслення зручно виконувати на аркушах міліметрового паперу, закріплених на планшеті. Схема забудови подвір'я може бути відтворена у зменшеному масштабі після замірювання відстані між спорудами приблизно (кроками) або рулеткою. Для одержання найбільш повної інформації про житлові і господарчі споруди їх обміри здійснюють у трьох перерізах: один по горизонталі і два по вертикалі (впоперек і вздовж). Спочатку визначають (обмірюють) загальні розміри (довжина і висота стін, даху), у які послідовно вписують

розміри архітектурно-конструктивних деталей (вікон, дверей, опалювальних приладів).

Фіксація інтер'єрів житла передбачає нанесення на горизонтальний план умовних зображень меблів та іншого ужиткового начиння, елементів декоративного оздоблення.

План поселення може бути складений приблизно - „на око”. Для цього достатньо знати планування поселення, географічні умови його розміщення.

Крій традиційного народного одягу доцільно фіксувати у малюнках - викрійках, на яких деталі одягу викреслюються у зменшеному масштабі. На малюнках-викрійках позначаються основні розміри (довжина, ширина) і розміри деталей; розміщення вишивок, аплікацій та іншого декору (рекомендуються поряд з викрійкою дати схематичне зображення одного рапорту орнаменту). Контур одягу і розріз креслять суцільними лініями, шви - пунктирами.

На планах і викрійках мають бути надписані всі елементи (на плані забудови подвір'я - споруди; на плані житла - камери, опалювальні прилади; на викрійках одягу - конструктивні елементи). Для зручності на схематичних позначеннях можна поставити порядкові номери, які тут же на аркуші слід анотувати.

На планах поселень, споруд, садиб необхідно позначити сторони світу.

На аркушах з кресленнями і копіями із зворотнього боку записується легенда: назва предмета, об'єкта (загальноприйнята і місцева), призначення, кому належить, час будівництва або виготовлення, спосіб використання та інші відомості (матеріал, колір тощо). Якщо предмет, об'єкт креслення чи копіювання був ще й сфотографований, то на

аркуші зазначається шифр плівки і номер кадра. На кресленнях і копіях ставиться їх порядковий номер.

Використання графічних і фотографічних прийомів фіксації сприяє розвитку в студентів спостережливості, умінь виділяти головні риси предметів та явищ, а також оволодінню ними спеціальними навичками етнографічного малювання, креслення, фотографування.

Збирання етнографічних колекцій. Усі охарактеризовані вище види польових робіт супроводжує збирання етнографічних колекцій, які поповнять фонди історико-краєзнавчого музею або стануть основою для створення такого музею.

Збирання етнографічних колекцій має бути системним, тобто експедиційний загін має приділяти увагу не тільки унікальним експонатам або, як інша крайність, - збирати для музею все підряд, а комплектувати фонди найбільш типовими предметами, характерними для повсякденного життя людини.

Предмети, що з різних причин не потрапили до фондів музею, залишилися на місці, необхідно взяти на облік. У ряді музеїв є досвід складання етнографічних карт селища, на яких зазначене місце знаходження

предмет і подаються короткі відомості про нього (назва, час виготовлення, призначення, прізвище власника).

Усі речі, зібрані в етнографічних колекціях, необхідно зареєструвати у спеціальному журналі - польовому описі.

Кожний предмет записується у порядку надходження під окремим номером за такою формою:

№	Назва (загальноприйнята і місцева), призначення предмета	Опис предмета (його характерні риси)	Місце і дата знахо- дження; предмета; прізвище власника	Час виготовле- ння
1	Спідниця – поясний жіночий одяг	Зшита із домотканої тканини червоного кольору з трьох півок, знизу прикрашена смугою геометричного орнаменту, що вишитий хрестиком		Кінець XIX – початок XX століття
2	Макітра – посудина для приготування їжі	Глиняна посудина великого розміру напівсферичної форми з широким отвором на вінях прикрашена геометричним орнаментом		Друга половина XIX століття

Відомості, занотовані в польовому описі, стануть основою для складання музейного паспорта експоната. На кожний еспонат прикріплюється етикетка з порядковим номером польового опису або з основними даними легенди.

Зібрані етнографічні матеріали після закінчення польових досліджень мають бути оброблені і підготовлені для передачі їх на збереження у фонди відповідного музею. Чорнові записи щоденників і польових зошитів переписуються у тій самій послідовності начисто; малюнки і креслення виконують фарбами і тушшю. Їх розкладають у папки за тематичним принципом („Одяг”, „Житло”, „Знаряддя праці” та інші). Фотографічні плівки складаються у спеціальні коробки, які зберігають у сухому місці.

Завершенням польових досліджень можуть стати засідання історично-наукової конференції, на яких підбивають підсумки пошукових робіт, демонструється виставка зібраних матеріалів.

Пам'ятка по складанню звіту з етнографічної практики.

Звіт студента-практиканта здається викладачеві. У звіті потрібно коротко і конкретно описати роботу виконану студентом. Для цього відводиться один-два тижні. Структура звіту:

- Коротка інформація про місце проходження практики;
- Інформація про виконану роботу, згідно з програмою практики, групою етнографів чи індивідуальним збором;

Скільки було записано матеріалів по тій чи іншій тематиці;

Скільки опитано респондентів, їх вікова характеристика;

Знання звичаїв і обрядів, матеріальної культури згідно вікового поділу - старшого покоління (після 60 років), середнього (40-50 років), молодого (до 40 років);

Які пам'ятки матеріальної і духовної культури найбільше збереглися? Які зникають?

Зазначати границі етнолокальних територій тої чи іншої матеріальної або духовної культури;

Обов'язково до звіту додати фото-, аудіо-, відеозаписи, замальовки тощо;

Текст польових записів.

Тематика етнографічної практики.

1. *Господарська діяльність населеного пункту (землеробство, тваринництво, огородинство, садівництво, бджільництво, мисливство, рибальство).*
2. *Допоміжні промисли і ремесла: обробка дерева, вовни, волокна, металу, шкіри, рогу, каміння, характер праці та технологія виробництва.*
3. *Матеріальна культура (будівля, одяг, їжа).*
4. *Громадський побут.*
5. *Календарні звичаї і обряди.*
6. *Сім 'я та сімейний побут.*
7. *Родинні звичаї та обряди (народження дитини, проводи до війська, весілля, похорони).*
8. *Звичаєве право: право власності, сімейне право, спадкове, карне право.*
9. *Виховання дітей.*
10. *Народні вірування і знання (космогонічні, ворожіння, чарівництво, передбачення погоди, народна медицина і ветеренарія, астрономічні знання, час, міри).*
11. *Народне декоративно-прикладне мистецтво.*
12. *Топоніміка населеного пункту (походження назви населеного пункту, окремих його кутків та вулиць, назви урочищ, річок, лісових масивів, гір тощо).*
13. *Епітафії - надгробні написи на цвинтарях, інших місцях поховань.*
14. *Фольклорні пам 'ятки (пісні, легенди, перекази, казки, приказки і прислів 'я, загадки, скоромовки та інше).*

Додатки

Програма-запитальник для збирачів етнографічних пам'яток

I. Загальні відомості про населений пункт

1.1. Відомості географічні, історичні.

1. Як називається населений пункт? Чи існувала інша його назва?

2. Подати топонімічні назви його околиці. Назви кутків, річок, інших водойм, гір тощо. Легенди пов'язані з ними.

3. Чи є в ньому руїни давніх будівель, валів? Виготовити їх план, карту.

4. Чи знаходять люди археологічні знаряддя? Чи є могили, горби, фігури? Легенди, пов'язані з ними. Хто і коли їх розкопував? Обстежте старі цвинтарі (форми хрестів, написи). Чи знаходив хто старі гроші, зброю, предмети побуту, скарби? Записати легенди про сховані скарби.

5. Легенди про заснування населеного пункту.

6. Коли побудовані громадські будівлі (церква, школа тощо)? Чи є стародавні образи, інші церковні речі?

7. Чи є давні книги, літописи? Хто вів літопис? Метрикальні записи, від яких років? Чи збереглися шляхетські документи?

8. Запишіть легенди про історичні події (боротьба проти татар, поляків, пошесті холери, чуми), про давні порядки (панщину, суди, колгоспні повинності тощо).

9. Зберіть документи: урядові грамоти, купчі, дарчі, закладні, про скасування панщини, про відбуття

військової служби, податкові документи, різні квитанції та інші.

1.2. Економічна характеристика населеного пункту

- До середини ХХ століття

1. Де знаходиться населений пункт?
2. Скільки мешканців? Скільки дворів?
3. Землеволодіння (панське, церковне, селянське)?
4. Чим ще займались мешканці села, крім землеробства?
5. Чи були крамниці? Приймальні пункти сільськогосподарської продукції? Кооперації?
6. Зв'язок із містом (яка відстань, вид транспорту)?
7. Куди виїжджали на допоміжні заробітки (хронологічно)?
8. Чи працювали мешканці села на заводах, фабриках, що знаходились у тій окрузі? Назвати ці підприємства.

- Сучасна економічна характеристика населеного пункту

Дані подати за 50-і, 60-і, 70-і, 80-і, 90-і роки, початок ХХІ століття.

1. Назва населеного пункту.
2. Скільки дворів, мешканців?
3. Скільки землі?
4. Коли засновано колгосп?
5. Соціальна структура населення (скільки землеробів, службовців, робітників працює, не працює). Порівняти по роках.
6. Економічна характеристика фермерських господарств. Фінансування на соціальні погребі, будівництво культурно-побутових споруд, оплата по

категоріях, кількість тракторів, комбайнів, автомашин, іншої техніки. Скільки землі припадає на одного мешканця села?

7. Сезонні від'їзди на роботи: Хто виїздить (чоловіки, жінки, молодь)? Чим займаються? На який час? Чи залишаються там постійно? Дати характеристику по десятиліттях.
8. Товарооборот села (промтовари і продтовари окремо) по роках.

1.3. Культурний рівень села

1. Скільки мешканців мають вищу освіту, середню, наполовину середню, початкову, неграмотних (на початку ХХ ст., 20-30 роки, по десятиліттях до сучасності)?
2. Скільки класів мала школа в кінці ХІХ ст., перед Першою світовою війною, в 20-30 роках (в період польської окупації), по десятиліттях до сучасності?
3. Які були громадські заклади до Другої світової війни (читальні, торговельні магазини, корчми). Де були розміщені? Описати план села.
4. Порівняти рівень грамотності землеробів, робітників, службовців.
5. Теперішні громадські заклади. Накресліть план кожного окремо.
6. Характеристика бібліотечного фонду, читачів.
7. Художня самодіяльність.
8. Пекарні, доставка хліба, побутові майстерні.

1.4. Трудова еміграція та її наслідки

Населений пункт _____

1. Кількість населення - _____ ; родин - _____ .
2. Чоловіків - _____ ; жінок - _____ .
3. Працездатних - _____ ; в тому числі, чоловіків - _____ ,
жінок - _____ .
4. Земельні угіддя
- Орні - _____

Середня врожайність зернових, технічних (перечислити)

1. Демографічна ситуація населеного пункту за останні 5 років: народилось ____
померло __

Скільки щороку виїздить на заробітки: в Росію _____
Європейські країни (окремі країни) _____
Американські країни _

Скільки перебуває за кордоном більше 10 років ____
5 років ____
3 роки ____
1 рік ____

Скільки виїхало родин за кордон _____

Скільки розірвали зв'язки із своєю сім'єю _____

Скільки родичів залишили своїх дітей на батька _____
маму _____
дідуся, бабусю _____
тіток, батьків _____
дальших родичів _____

Чи в результаті поїздок появились у населеному пункті наркологічні хворі? _____ На інфекційні хвороби (зокрема на СНІД)? _____

Скільки вийшли заміж за кордоном:
хлопців _____ ; дівчат _____ ; розлучених _____ ;
розлучилась, щоб вийти заміж за кордоном _____ .

Індивідуальні дані про виїжджаючих:

- Вік _____
- Стать _____
- Родинний стан (одружений, неодружений) _____
- Скільки членів родини на його утриманні і перелічити хто
- Склад сім'ї заробітчанина (дружина, чоловік, старі батьки (вказати хто і вік), діти (вказати стать і вік кожної), інші (вказати хто) _____
- Освіта _____
- Спеціальності (ким працював) і яку ще має спеціальність _____
- Причини залишення роботи _____
- Куди виїжджав на роботу (перерахувати скільки разів і в які роки) _____
- В межах У країни _____
- За межами України (вказати куди) _____
- Куди збирається виїхати _____

Головна причина виїзду на роботу в іншу країну

- Чи має власний досвід трудових поїздок? _ _____
- Працював за кордоном: один раз __ _ два рази _____
- Працював у межах України _____
- Тривалість сезонного перебування на заробітках:
в Україні _____
- пори року _____
- за кордоном _ _____
- пори року _ _____
- Чим займався на заробітках:
- будівництво (конкретизувати) _ _____
- сільськогосподарські роботи (які?) _____
- догляд за дітьми чи перестарілими _____
- різні декваліфіковані роботи у господарстві
іноземця _ _____
- робота в бригаді чи індивідуальна _____
- торгівля _____
- промисловість _____
- інші _____
- Чи вдала(і) була(и) попередня(і) поїздка(и) _____
- Чи бажаєте ще виїздити на заробітки? _____
- Хто організував поїздку (в межах України чи за
кордон):
- Родичі, які там працювали _____
 - Сусіди _____ ;
 - Колеги по роботі _____ ;
 - Оголошення в газеті _____ ;
 - Випадкові почуті розмови незнайомих людей _____
 - Служба зайнятості _____ ;
 - Приватна агенція з працевлаштування _____ ;
 - Запропонував роботу роботодавець через зв'язок _____

- тощо _____ ;
- Грін карта _____
 - їхав на свій страх і ризик _____
 - Інше _____ .

Чи хворів на заробітках? _____

Як лікувався і скільки це коштувало _____

Чи спілкувався із співвідчизниками:

далекими _____ _ _ _ близькими _____ _ _

Розміри оплати за місяць:

100 дол. __ ; 200 дол. ; 300 дол. __ ; 500 дол. ;

750 дол. __ ; 1000 дол. ; більше 1000 дол. _____ .

Доходи Вашої родини (кожного члена):

- Заробітна плата _____ ;
- Продаж сільськогосподарської продукції _____ ;
- Пенсії _____
- Трудові поїздки за кордон або в Україну _____ ;
- Соціальна допомога _____ ;
- Стипендія _____ ;
- Підприємницька діяльність _____ ;
- Інші заробітки за місцем проживання _ .

Чи змінився рівень добробуту після Вашої поїздки на заробітки:

не змінився _

не дуже _

досить змінився _____

Оцініть матеріальний стан Вашої родини з тими родинами, що не виїждять на заробітки:

вищий _____ , середній _____ , нищий _____ .

Чи рахуєте себе приниженим на заробітках?

морально _____

матеріально _____

Чи схвалюєте урядову політику щодо оплати праці і зайнятості громадян?

Ваша оцінка культурного рівня Ваших земляків в порівнянні з рівнем культури населення, де Ви були на заробітках _____

Чи потрібно зберігати обряди і звичаї Вашого населеного пункту, Галичини, України

Як оцінюєте релігійний стан місць Вашої трудової еміграції в порівнянні з рідним населеним пунктом

Чи задоволені Ви своїм українським походженням? _____

1.3. Загальні етнографічні відомості

1. Як називають себе мешканці даного населеного пункту, регіону? Як називають їх сусіди? Як вони називають сусідів? Чи є жартівливі пісні, приповідки, оповідання на ці назви?
2. Що знають мешканці про своє заселення? Легенди, перекази.
3. Чи є якісь родові чи фамільні традиції?
4. Родові, вуличні прізвища. Як вони міняються?
5. Як відносяться жителі до своїх сусідів? Колись, тепер?
6. Відношення до представників інших націй, класів. Фольлор з цього приводу?

7. Які імена переважали колись і тепер? Яких найбільше прізвищ?
8. Чи є родові зв'язки з іншими областями України, інших країн? Скільки їх?

1.4. Антропологічні дані

1. Який середній ріст мешканців, найвищі і найнижчі представники (чоловіки і жінки окремо). Перевага яких людей (худорлявих, середніх, повних) в селі? Подати згідно віку.
2. Колір волосся, очей (можна зробити кількісну вибірку окремих частин населеного пункту). Які прикмети очей, носа, вуха? Форма голови.
3. Як мешканці називають свої частини тіла?
4. Як ходять? Як говорять (скоро, повільно)? Інші фізичні особливості.
5. Антропологічні особливості мешканців цього населеного пункту, але представників інших національностей.

II. Господарська діяльність і матеріальна культура

2.1. Землеробство

1. Які сільськогосподарські культури сіють і садять у полі?
2. Подати землеробський календар. Вірування, ритуальні дії і ворожіння, пов'язані із землеробським циклом.
3. Використання возів і саней. Спосіб їх виготовлення. Назвати їх окремі частини. Типи. Господарське використання. Описати способи виготовлення та назви упряжі (волів, коней тощо). Як упрягають? Способи укладки вантажу (снопів, сіна, збіжжя, дерева, гною), їх вартість у різні періоди (початок ХХ ст., 20-30-ті, 40-50-ті, 70-80-ті, 90-ті роки).
4. Прикраси і естетичне оформлення. Пристрої для перенесення вантажу людиною.
5. Які використовували і використовують знаряддя праці для обробітку ґрунту і їх типи (плуги, рала, борони, лопати, сапи, граблі, знаряддя для сівби, для збирання та складання збіжжя і сіна: серпи, коси, косарки, вила)?
6. Знаряддя для молотьби і віяння: ціпи, катеринки (малі молотарки), кірати, моторні молотарки, лопати для віяння, саморобні віялки, млинки, інші засоби та їх місцева назва.
7. Знаряддя для перероблення збіжжя (жорна, млини, олійниці, ступи).
8. Знаряддя для зберігання сільськогосподарських продуктів: мішки, торбини, гарчики (дерев'яний посуд для мірки зерна), бочки, діжки для квашення, їх місцева назва. Подайте їх розміри, описати способи

користування ними, назви окремих частин, хто виготовляв і де виготовлялись, ціни на них у різні часи. Фотографії та малюнки сільськогосподарських робіт.

9. Постарайтесь зібрати документи про купівлю-продаж землі, заповіти (тестаменти) на землю і знаряддя праці, судові справи по поділу майна, ґрунтові податкові квитанції, землеробські журнали, газети, порадики тощо.

10. Які засоби були і зараз є по боротьбі зі шкідниками, бур'янами; засоби збереження продуктів землеробства.

11. Хто брав участь у тих чи інших сільськогосподарських роботах?

12. Взаємодопомога. Ритуальні вироби із рослин (вінки, дідухи, зрілі колоски і т.п.) та їх використання..

2.2. Тваринництво

1. Будівлі і знаряддя праці по догляду за тваринами у різні пори року (описати стайню, колешню, карних, курник, розміщення у них знарядь праці, їх місцева назва, типи прив'язів худоби, яких тварин можна гримати по сусідству, а яких ні)?
2. Прийоми догляду за тваринами у різні пори року, протягом дня. Способи вирощення молодняка. Породи тварин. Вирощення кормів. Способи придбання корму. випасання худоби. Спорядження пастухів (пастуші торбинки, палиці, батоги, ножиці для стрижки, таврування худоби, ланцюги, мотузки, пуга, намордники). Способи їх виготовлення.
3. Знаряддя по переробці молочних продуктів. Які є способи збереження продуктів?

4. Поділ праці у сім'ї по догляду за тваринами і птицею.
5. Усні пам'ятки: легенди, перекази, казки, вірші, прислів'я, загадки, ворожіння про тварин.
6. Зоотехнічні знаряддя і способи їх передачі. Як запобігають тварину перед пошестю, хижим звіром, зlodіями? Які є молитви заклинання чари?

2.3. Городництво і садівництво

1. Розміри і розміщення городів. Які вирощували і зараз вирощують культури? знаряддя праці. Способи обробітку городів та збирання врожаю з них. Способи збереження продуктів. Ритуальні дії га вірування.
2. Які дерева і кущі найчастіше висаджують (фруктові і декоративні), які квіти по квітниках, де вони розміщувалися (у садибі, в полі)? Які дерева, кущі, квіти не годиться садити і чому? Як захищають сади від холоду?
3. Агрономічні знання, способи їх передачі.
4. Знаряддя бджільництва: вулики (дуплянки, солом'яні, рамочні), інвентар, способи догляду за бджолами, вірування, ритуали.

2.4. Рибальство

1. Описати знаряддя та снасті (остроги, топгухи, хватки, западні, саки, мережі, неводи, верші, ятрані, вудки та ін.), способи їх виготовлення, замальовки, фото.
2. Прийоми ловлі риби.
3. Способи обробки риби, приготування страв.
4. Записати рибацькі оповідання, вірування, молитви, ворожіння.
5. Ставки, гаті, їх будівництво, географія їх розміщення.

6. Записати, коли страву з риби використовують як ритуальну в родинних та християнських святах.

2.5. Мисливство

1. Описати знаряддя мисливства (рожки, рогатиці, тенета, плахи, пасіки- живолови, давня вогнепальна зброя, ріжки для пороху, мисливські роги тощо), прийоми користування та виготовлення їх.
2. Полювання на яких звірів, шахів, які переважали в даній місцевості, особливості ловецтва.
3. Мисливський фольклор, вірування, ворожіння. Мисливське обладнання, засоби пересування, використання собак, інших тварин у мисливстві.
4. Хто із святих сприяє мисливству? їх ікони, молитви, заклинання, пісні.
5. Тимчасові мисливські будівлі. Засоби транспортування здобичі.

2.6. Промисли

1. Обробка волокна. Які використовували рослини? Скільки і де сіяли? Спосіб обробітку. Обробка волокна (терлиці, гребені, гребінки, дергівки, веретена, куделі, прялки, мотовила, ткацькі верстати, станки, кросна). Одиниці виміру. Кравецтво.
2. Обробка вовни (гремлі, драчки, гребні, корита для биття сукна, валила).
3. Обробка дерева (набори інструментів, токарні верстати, лісозаготівля, зберігання дерева). Стельмахарство, боднарство.
4. Обробка металів (виплавлення заліза, ковальські знаряддя і технологія обробітку, ливарництво, виготовлення прикрас). Виготовлення зброї. Гончарство. Лозоплетіння. Плетіння із соломи мат,

кошиків тощо.

5. Обробка шкіри і рогу (гГяла для шкіри, гачки, шкребла тощо). Кушнірство.
6. Чи є спеціальні чоловічі і жіночі промисли?

2.7. Житло і подвір'я

- До середини ХХ ст. цей період поділити на такі підперіоди: кінець ХІХ СТ.-1914 р.; 20-ті; 30-ті роки.

1. Перерахуйте господарські будівлі, крім хати, які будувались в кінці ХІХ століття.

- у незаможних;
- середніх;
- заможних селян.

2. Розмір і форма селянського двору, як називаються окремі його частини, їх призначення. (Опис подавати у тій же послідовності: у незаможних, середніх, заможних).

3. Описати тік та його призначення.

4. Огорожа: з чого робилась огорожі, техніка виконання?

5. Подати докладний опис хати:

- з чого будували? Назвати окремі частини хати.
- Яка конструкція стін?
- Коли і як білили?
- З якого матеріалу покрівля? Який дах (дво- чи чотирискатний)?
- Скільки приміщень, їх назва, розміри?
- Описати інтер'єри житлової хати, інших приміщень.
- Які меблі, їх назва, техніка і матеріал виготовлення?

Розміри вікон, дверей. Матеріал і техніка виготовлення?

- Яка долівка (глинобитна, дощана чи паркетна)?
- Чим прикрашались стіни?
- Де спали члени родини (глава родини із дружиною, діти,

літні родичі та інші)?

- Як освітлювалось і прикрашалось приміщення?

- Чим топили печі, кухні? Як утеплювали?

6. Як вибирається місце під хату? Які існують повір'я, пов'язані з початком і закінченням будівництва хати?

Описати звичаї закінчення будівництва дерев'яного каркасу хати, обмазування, мурування стін.

Подарунки майстрам, робітникам. Ритуали відносно господарів. Організація гостини, вечері. Описати новосілля та повір'я, пов'язані з ним.

Коли заходять у нову хату, кого наперед пускають?

7. Які дерева росли на подвір'ї? За садибою?

8. Описати господарське і кухонне начиння (замалювати або сфотографувати).

9. Перерахувати і описати господарські будівлі (припусниці, стайні, колешні, кари ики, курники, стодоли, шопи, обороги, оденки, копиці, коршніці, пивниці, походючі ями для зберігання коренеплодів, криниці), де зберігався на подвір'ю гній та інше.

- Сучасне житло і подвір'я.

Подати по десятиліттях (50-ті, 60-ті, 80-ті, 90-ті роки).

I. Розмір і форма двору. Розміщення будівель.

- Які будівлі (розмір, форма, господарське призначення)?

- Яке озеленення (деревя, квітники)?

- Яка огорожа? Техніка виконання.

2. Жилий будинок.

- Які розміри сучасних будинків, будинків 50-х років?

- З чого побудований?

- Яка штукатурка стін? Декоративне оздоблення?

- Які внутрішні перегородки (назва і господарське призначення)?

- З якого матеріалу покрівля? Який дах (дво-,

чотирискатний)?

- Чи є кімнати на горищі?
- Чи є ванна?

Описати інтер'єри кухні, приймальні, спальні.

- Яка долівка?
 - Яке опалювання?
 - Чим прикрашені стіни?
3. Коли в селі почали освітлюватись вулиці, проведено освітлення до будинків?
 4. Коли радіофіковано населений пункт?
 5. Який комунальний метраж житлового приміщення (без кухні, ванни, комори)?
 6. Описати як проходить будівництво житла. Які існують обряди і звичаї при будові (див. Запитання з попереднього підпункту)?
 7. Які господарські будівлі є на подвір'ї. Опишіть і сфотографуйте. Спосіб їх будівництва.
 8. Зібрати дані про жилоче будівництво в даному населеному пункті по десятиріччях.
 9. Громадські будівлі села колись і тепер. Подайте їх архітектурну характеристику. Фото або малюнок.

2.8. Одяг

1. Що одягали чоловіки зимою (робочий і святковий одяг) на поч. ХХ ст.? Що одягали жінки зимою (робочий і святковий одяг) на поч. ХХ ст.? Літній одяг (чоловічий і жіночий) на поч. ХХ ст. Описати окремо одяг багатих і бідних.
2. Описати одяг 40-50-их років по порах року: робочий, святковий, жіночий, чоловічий, дитячий. Різниця в одязі молодих і старих. Коли в селі перестали ходити босі?
3. Як виготовляли тонке і грубше домоткане полотно? З чого (коноплі, льону, кропиви)? Яке знаєте взуття? Головні убори? Верхній одяг? Жіночі сорочки? Як обробляли шкіру? Як виготовляли сукно?
4. Хто шив одяг? Скільки було шевців, кравців, кушнірів тощо в селі (на поч. ХХ ст., 20-их, 30-их, 40-их, 50-их роках)?
5. Коли почали ходити у міському одязі (вказати приблизно роки, молоді чи старі, чоловіки чи жінки)? Які елементи міського одягу почали спочатку носити (головні убори, штани, спідниці, верхній одяг тощо)? Коли зник у селі домотканий одяг? Коли з'явилися у жінок плаття, халати?
6. Дитячий одяг. Описати дитячий одяг дошкільного віку поч. ХХ ст. (однорічної дитини, 2-3 роки, 3-5 років, 5-7 років)? До якого часу дитина носила лише довгу сорочку? Одяг у 7-14 років? (Хлопчачий, дівчачий). Чи перешивали з дорослого або може носили не перешитий? Одяг описувати у відповідності до пір року і майнового стану (заможні, бідні).
7. Жіночі та чоловічі прикраси (на поч. ХХ ст., у 20-30-их роках, після війни). Скільки вони приблизно коштували? (Перевести на натуральну оплату - збіжжя,

- худоба).
8. Весільний одяг. Одяг молодої (поч ХХ ст., 20-30-ті роки, післявоєнний час, 50-ті, 60-ті, 70-ті, 90-ті роки). Одяг молодого (по таких же періодах). Одяг дружок, дружбів. Хто одягав молоду? Чи одяг і прикраси вони мали свої чи позичали? Ритуальне призначення окремих частин одягу. При описі враховувати пору року і майновий стан.
 9. Одяг померлих. Підготовка мерця до одягання. Чоловічий, жіночий, дитячий одяг. Ритуальне призначення окремих частин одягу. Які прикраси давали у домовину? Що стелили під мерця? Які ще речі ставили у домовину?
 10. Одяг і обрядовість. Який одяг вдягали у відповідності до свят? (Поділити: жінки, чоловіки, парубки, дівчата, діти)? Яке ритуальне призначення тої чи іншої частини одягу? Подати по хронології (поч ХХ ст., 20-30-ті роки, 50-ті, 60-ті, 70-ті, 80-90-ті роки).
 11. Стрижки. Дитяча стрижка хлопців. Як стригли, з якого часу? Чи були якісь ритуальні дії під час першої стрижки? Коли дівчата почали відпускати довге волосся? Чи були при цьому якісь ритуальні дії? Хто заплітав першу косу? Прикраси. Чоловіча зачіска у різні періоди ХХ століття та як називалася. Парубоцька зачіска. Дівоча і жіноча зачіски. Прикраси на голові. Подати відповідно до хронології, пір року.
 12. Які знаєте пісні, перекази, загадки, прислів'я про одяг? Які ціни були на одяг у різні періоди? (Вказати роки, ціни можна перевести на натуральну оплату).
 13. Який одяг (святковий, робочий) носять зараз? (Чоловічий, жіночий, зимовий, літній).
 14. Фотографії людей у тому чи іншому одязі.
 15. Способи умивання, купання.

16. Описати способи чищення, прання, ремонту одягу.
17. Загадки, приказки, оповіді, пісні про одяг.

2.9. їжа

(кінець XIX ст. - до 1950 року)

1. Скільки разів їли (сніданок, обід, вечеря, підвечірок тощо) у звичайний і святковий день, в окремі пори року.
2. Який посуд використовували при їжі (описати які миски, ложки, горшки, де виготовлялись, з чого (матеріал), чи поділявся на святковий і буденний, може зберігся дерев'яний посуд (крім ложок). Назвіть місцеві назви посуду і його окремих частин.
3. Описати процес їжі. Хто подавав? Як розміщувалась родина? Ритуали перед їжею і після неї? Чи їли з однієї миски? Чи [или з однієї склянки? Яким індивідуальним посудом користувались члени родини?
4. Що їли навесні, влітку, восени, взимку? В яку пору року їли найкраще?
5. Які страви і печива споживали під час кожного окремо календарного свята?
6. Які подавали страви і їх черговість при народженні дитини, хрестинах, на весіллі, проводах в армію, похоронах, під час спільних робіт тощо?
7. Чи їли разом члени родини і наймити?
8. Коли почали пити каву, чай? Коли з'явився у селі цукор?
9. Чи різали свиню? В яку пору року? Чи всю залишали, чи продавали частину? Що виготовляли з м'яса? Способи збереження м'яса (соління, вудження тощо).
10. Коли їли яйця? Молоко? Що за них купували?
11. Перерахувати: Що випікали? Які страви готували з м'яса? Овочів? Зернових? Картоплі? Молока?
12. Коли випікали хліб (періодичність)? Скільки хлібин?

13. Скільки залишали зерна на одного члена родини на рік (окремо жита, пшениці, ячменю)? Картоплі?
14. Скільки було худоби (корів, овець, свиней, кіз)? Птиці (курей, гусей, качок) в окремих родинах (багатій, середній)?
15. Що брала сім'я їсти під час польових робіт?
16. Дитяча їжа відповідно до віку дитини?
17. Опишіть Великодний кошик? Які страви готували на Святий Вечір?
18. Коли в селі з'явилися ті чи інші овочі (капуста, огірки, помідори, редька, салати, дині, кавуни, баклажани та інші, їх місцева назва)? Які знаєте перекази про їх появу?
19. Скільки солили на сім'ю капусти, огірків? Що ще заготовляли на зиму?
20. Які рослини використовували для їжі під час голоду?
21. Що садили в городі (в різні часи)?
22. Чи були сади і які там росли дерева?
23. Коли почали варити на плиті (кухні)?
24. Як готували у печі (спосіб приготування в будній день, перед святом)?
25. Дитячі ласощі з випічки, соління, варіння, овочів, фруктів, зарізаних тварин тощо?
26. Хто брав участь у приготуванні їжі? Роль свекрухи, невісток, дочок, найминок тощо.
27. Скільки у селі було млинів, олійниць, молотарок, винокурень?
28. Який процент землі використовувався під зернові, картоплю, буряки, овочеві, технічні культури?
29. Спиртні і несгіртні напої. Спосіб приготування і коли вживали? Порядок подачі.
30. Вирощення тютюну або курівля (ціни). Способи

- вживання, знаряддя обробки, зберігання, користування.
31. Пісні, загадки, перекази, легенди, прислів'я, вірші, скоромовки про їжу, окремі страви тощо.
 32. Способи лікування при переїданні, надмірній випивці.
 33. Чи варили окремо їжу для хворого члена сім'ї?
 34. Рецепти страв, печива (хліба, паски, колачів).
 35. Способи зберігання продуктів.

2.10. Сучасна їжа

1. Скільки разів їдять на день (у звичайний і святковий день, в окремі пори року)? В яку пору року вживають найбільше м'яса, овочів, фруктів, молока?
2. Який використовують посуд (перерахувати посуд, коли почали вживати фабричний)?
3. Чи відбулись якісь зміни у процесі їжі?
4. Описати їжу згідно пір року.
5. Описати страви під час календарних свят (кожне свято окремо)?
6. Описати страви під час сімейних свят (народження дитини, іменини, проводи в армію, весілля, похорони і інші урочисті події)?
7. Коли з'явилося у селі приготування тої чи іншої страви (назвіть ті, що пам'ятаєте)?
8. Чи ріжуть щороку свиней? Інших тварин? Кого запрошують? Які проводять гостини, інші ритуали? Що виготовляють?
9. Коли почали консервувати м'ясо і овочі?
10. Скільки в рік продає сім'я молока, яєць, м'яса?
11. Чи продають інші надлишки сільськогосподарських продуктів? їх роль у сімейному бюджеті?
12. Назвати буденні і святкові страви (печені, варені, сирі, із зерна, овочів, м'яса, молока тощо).
13. У яких роках перестали випікати хліб?
14. Чи вміють 20-30 річні жінки пекти хліб?
15. Скільки в середньому споживає один член сім'ї картоплі, зерна, м'яса, молока, цукру?
16. Продукти купують у магазині?
17. Скільки штук худоби і птиці тримають окремі сім'ї (найбільше, в середньому)?
18. Яку їжу беруть у поле?
19. Кому вивозять їжу у поле? Що вивозять?

20. Перепишіть мето на тиждень сільської їдальні. Шкільної їдальні. Дитячого садка. (По окремих порах року). Коли з'явилася у селі їдальня, шкільна їдальня, дитячий садок?
21. Які нові овочі і фрукти з'явились в селі і коли?
22. Опишіть город окремого господаря у вашому селі, сад. Яка середня площа присадибної ділянки?
23. Чи забезпечує додатково овочами і фруктами місцева господарська спілка?
24. Чи є в селі газ?
25. Дитячі ласощі, які готують домашнім способом.
26. Хто готує їжу і роль члена сім'ї у приготуванні (господиня, дочка, невістка тощо)?
27. Коли зникли жорна?
28. Які з'явились нові страви у селі і коли?
29. Рецепти нових страв.
30. Способи зберігання продуктів.

III. Духовна культура

3.1. Громадський побут

1. Які форми організаційної діяльності громад існували до скасування панщини, після скасування, на гюч. ХХ ст. і т.д.?
2. Вибори в місцеві органи управління.
3. Хто представляв родину у громаді?
4. Як проходили вибори? Хто міг бути вибраним?
5. Адміністративний поділ населеного пункту.
- 6. Громадські обов'язки в справі охорони, санітарного стану, підтримки громадської власності, боротьби з стихійним лихом (вогнь, повінь).**
- 7. Як збирали віча, сходи тощо?**
- 8. Форми оголошень.**

9. Спеціальні знаки і символи сторожів (охорони), вісництва, окремих громадських об'єднань (наприклад, пожежників).
10. Виховання сиріт громадою, допомога калікам, самотнім, перестарілим.
11. Моральні обов'язки та покарання за аморальні вчинки (незаконнонароджені, зрада дівчини, гвалтування, зрада чоловіка, дружини, гінцтво, крадіжки, хуліганство, неповага до старших, неслухняність).
12. Які громадські заходи проводили біля церкви, коршми?
13. Сільські об'єднання, товариства, громади.
14. Коли з'явився гурток „Просвіти”? Назвіть його активістів.
15. Коли побудована „Читальня”, „Народний дім”, висипана могила?
16. Які існували організації, партії, гуртки по професіях, політичних поглядах? Коли проходили демонстрації?
17. Антиалкогольна та антинікотинова боротьба.
18. Вечорниці, самодіяльні гуртки. їх репертуар. Громадські гуляння.
19. Описати сільські храми, відпусти.
20. Які і коли проводили спортивні змагання молоді?
21. Способи поділу громадської власності (сінокоси, ліси, пасовища), спільне користування нею.
22. Як відзначали громадські свята?
23. Форми взаємодопомоги бідним, потерпілим від стихійного лиха.
24. Жебрацькі гуртки, жебрачі школи, жебрачий жаргон. Що знаєте про них?
25. Спорудження громадських будівель. Накресліть їх

план.

26. Описати речі громадського побуту (дзвони, барабани, бубни, груби, калатала, міри розподілу, позначки, печатки, вйгівська палиця та палиці десятників, боргові застави). Описати громадську холодну.
27. Які основні місця збору молоді, дитячих ігор, спортивні майданчики?
28. Сучасне місцеве управління.

3.2. Звичаєве право

1. Які вчинки розглядалися судами громади?
2. Хто проводив суди? Чи вибирались окремі громадяни і на який час?
3. Чи практикувалися засудження на вічне вигнання з громади?
4. Які існували форми присяг? Свідчень?
5. Форми позички.
6. Звичаї під час купівлі-продажу, обміну.
7. Відповідальність за крадіжку, потраву, побиття, убивство.
8. Межові знаки.
9. Наймання на сільськогосподарські роботи та їх оплата. Наймити (їх обов'язки, побут, права, робочий день, тиждень, їхні права як громадян). Наймачі та їх права і обов'язки.
10. Титули різних громадських обранців.
11. Поняття честі і образи.
12. Обряди побратимства, їх обов'язки. Посестри.
13. Способи висловлення ввічливості, дружби, вирази лайок і прокльонів.
14. Приймання гостей і гостинні церемонії.
15. Обов'язки щодо гостя та самого гостя. Умови прийому на ночівлю подорожних, старців тощо.

3.3. Карне право

1. Які дії вважають люди злочинними? Як їх називають („злочин”, „вина”, „провина” і т.п.)?
2. Які причини злочинних дій бачать у винних і чи виправдовує звичаєве право деякі з них (божевілля, несповна розуму, нервові припадки, оборона, примус (фізичний або моральний), злочинець від народження, по спадковості тощо)?
3. З якого віку діти відповідають за свої карні вчинки згідно із звичаєвим правом?
4. Види покарань дітей родичами? Які види покарань не схвалюються громадською думкою?
5. Чи визнає звичаєве право покарання за підготовку злочину?
6. Чи визнаються злочинцями державні боржники?
7. Види покарань (водіння по вулицях, закриття в холодну, тілесні покарання, штрафи, кара смерті тощо)?
8. Яке відношення звичаєвого права до помсти?
9. Чи є випадки засудження і покарання тварин?
10. Які види вини трактуються як „злий намір”, „вина”, „необережність” („нехотячи”, „намова”, „поміч” та інші)?
11. Чи є дії, які державне право не осуджує, а звичаєве право вважає злочином і навпаки?
12. Відношення громадської думки до політичних порушень, порушень приватної власності.
13. Чи допускається договірне полагодження між потерпілим і порушником?
14. Яке відношення до розбійників, злодіїв?
15. Яке відношення до убивства батьків, дітей, братів, сестер, дружини?
16. Яке відношення було колись і зараз до абортів?

17. Яке відношення до подружньої невірності, покидання чоловіка (дружини)?
18. Яке відношення до гвалтування, протиприродного блуду (з тваринами)?
19. Чи є злочинним дезертирство (коли гак, коли ні протягом історичного періоду)?
20. Чи є злочинним ушкодження свого тіла?
21. Відношення до самогубців?
22. Відношення до крадіжки: державної, іншої суспільної власності, приватної власності.
23. Відношення до образи честі і види покарань.
24. Чи є злочином пияцтво, чародійство?
25. Відношення до тих, які повернулися після відбуття державного покарання.
26. Як вважає громадська думка, чи відбуття кари виправляє злочинця?
27. Яке відношення до безневинно засуджених?
28. Яке відношення до представників державних органів примусу та покарання?
29. Чи збереглись громадські покарання (без державних) за дрібні злочини?
30. Чи є випадки поручень громади за порушника?
31. Запишіть розповіді, анекдоти, приказки, загадки про державне судочинство.

3.4. Право власності

1. Що розуміють під правом власності? Які способи передачі права власності від одного до другого?
2. Яке відношення до знайдених речей, викопаного скарбу? Чи існують нагороди за повернення знайденої речі?
3. Відношення до полювання, риболовлі на своєму і чужому володінні.
4. Чи є передача речей під заставу?
5. Заклучення договору та види його затвердження („пиття могоричу”, „биття по руках”).
6. Яке відношення до порушників договору? Чи існують покарання за порушення договору?
7. Якими видами договору користуються (даровизна, купівля-продаж, наймання на роботу, оренда хати, ґрунту та іншого)? Форми її заклучення.
8. В яких випадках повертають куплений товар?
9. Зі скількох років дозволяється укладати договори? Ступінь відповідальності поручителів.
10. Чи відомі спільні договори кількох людей? Коли вони укладаються? Поділ доходів. Коли припиняється дія спільних договорів?
11. Чи відповідає учасник спільного договору лише за свою частину власності, чи за всю?
12. Хто відповідає за шкоду, нанесену божевільним, малолітньою дитиною?
13. Розподіл майна між спадкоємцями. Оформлення тестаменту.
14. Поділ майна після смерті бездітних і тих, хто не має близької родини.
15. З якого віку надається право розпорядження майном?
16. Чи дотримувались спадкоємні розпорядження тестаменту?

17. Чи відомі поняття „вітцівщина”, „материзна” і в якому значенні?
18. Права власності жінки в родині своїм посагом.
19. Покарання за порушення права власності.
20. Чи були бійки за порушення права власності? Убивства?
21. Що робили з особистою власністю померлого?
22. Права і обов'язки опікуна.
23. Правові норми щодо приймацтва.
24. Права і обов'язки зягя, невістки.
25. Майнові відносини подружжя, які жили „на віру”.
26. Чи вважається церковний шлюб правовою нормою власності?
27. Майнові відносини неодружених членів родини, одиноких братів, сестер.

3.5. Народні вірування і знання

1. Космогонічні уявлення про створення Всесвіту, Землі, хмар, морів, рік.
2. Уявлення про Землю, її форму.
3. Уявлення про явища природи (дощі, грім, блискавка, град, сніг, роса). Їх персоніфікації і повір'я про них.
4. Що являє собою Сонце, Місяць, зірки. Повага до землі, вогню, води.
5. Вірування про потойбічний світ. Що являє собою людська душа?
6. Вплив космічних тіл і явищ на долю людини.
7. Віра у предків. Залежність благополуччя від померлих.
8. Злі сили і духи (нечисті сили, відьми, відьмаки, чародійники, мавки, русалки, богині, блуди, вампіри, щезники тощо).
9. В які добрі сили вірили (ангелів, померлих родичів, домовиків-огіюкунів, дрібних домашніх духів)?

10. Свята і вірування, пов'язані з річним циклом. Перечислити свята протягом року, як їх святкують, які існують ворожіння під час того чи іншого свята, народне розуміння того чи іншого свята, святого (легенди, перекази). Записати всі обряди. Записати колядки, примовки, вінчування, урочисті пісні і гімни.
11. Передбачення погоди на основі спостережень за поведінкою тварин, рослин, по явищах природи, небесних світил та іншого.
12. Постарайтесь записати вірування, пов'язані і з порами року, місяцями, тижнями, днями, поділ дня і ночі. Заборони і дозволи, які існують у зв'язку із цим поділом.
13. Які роботи можна починати в той чи інший день, в які дні заборонено робити?
14. Пости і обмеження окремих видів їжі.
15. Магічні прийоми в охороні господарства, членів родини, тварин, птахів, рослин.
16. Замовляння і заклинання.
17. Чи вірять у долю і недолю, біду і щастя, правду і неправду?
18. Назви сторін світу.
19. Вірування в окремі рослини, тварини, риб, комах, чисті і нечисті звірята. Їх зв'язок з людьми.
20. Оповідання про велетів і карликів, песиголовців, двоголових, вовкулаків, рахманів, людодів, героїв, розбійників.
21. У що може перекинутися людина?
22. Оповідання про чарівників, чарівниць, ворожок, знахарів. Як берегтися перед чародіями? Звідки сила в чародіїв? Як їх можна впізнати?
23. Лихі очі і вроки.
24. Оповідання про церкви, цвинтарі, могили, млини, олійниці, печери, дупла дерев тощо. Хто там живе,

перебуває або боїться туди потрапити?

25. Як пояснюють сни?

26. Розповіді про сновид.

27. Пости. Як їх дотримуються? Пояснення їх.

28. Погляди на Бога і святих. Легенди про них. Як уявляє собі народ Святу Трійцю: Бога, Ісуса Христа, Святого Духа; Богородицю?

29. Які є легенди про ангелів, святих (Петра, Павла, Миколу, Івана Хрестителя, Юрія, Іллю та інших)?

30. Які ікони найбільше поважають? Які найчастіше зустрічаються? Легенди про їх чудодійну силу.

31. Віра в силу церковного дзвона. Підземні дзвони, міста, палаци. Свячена вода і її сила.

3.6. Астрономічні знання, час, міри

1. Астрономічні знання, легенди. Астрологія.

2. Як поділявся час: рік (цифрово чи по визначних подіях), пори року, місяці, тижні, дні, години тощо. Які їх назви? Способи виміру часу. Визначення пори дня. Які свята служать при визначенні часу? По яких ознаках віщують зміну пори року, погоди?

3. Яка система обчислення (десятинна, дводесятина, інша)?

4. Як рахували (на пальцях, камінчиках, зарубках)?

5. Які бувають практичні способи усного або письмового числення (наприклад, множення на пальцях)?

6. Міри і ваги сипких тіл.

7. Виміри рідини.

8. Визначення об'єму.

9. Які були поширені метричні міри довжини (на палець, цаль, долоню, лікоть, сажень, миля і т.гі.).

10. Виміри у процесі виготовлення полотна.

11. Які поширені виміри площі?

12. Запишіть загадки, приказки, легенди, оповідання, пов'язані з народними знаннями і віруваннями.

3.7. Народна медицина і ветеринарія

1. Записати народні назви хвороб.
2. Які існують вірування про ту чи іншу хворобу? Записати оповіді і легенди про них.
3. Хто в родині найчастіше займався лікуванням?
4. Хто займався лікуванням в даному населеному пункті, окрузі?
5. Які хвороби лікували чоловіки-знахарі, жінки-знахарки?
6. Які рослини вживали з профілактичною метою?
7. Які існували вірування та повір'я пов'язані зі збором лікарських трав?
8. Записати рецепти приготування ліків з рослин, мінералів, окремих тварин.
9. Як використовується в народній медицині гідро- та фізіотерапія?
10. Як застосовується в лікуванні магія, вода, вогонь, земля?
11. Використання у лікуванні магічних дій, предметів, чисел.
12. Замовляння і шептання.
13. Зливання воску і олива.

3.8. Сім'я і сімейний побут

а) Структура сім'ї

1. Скільки дворів? Скільки в кожному дворі осіб? Хто глава?
2. Родинні відносини кожного члена до глави. Кожний член сім'ї: рік народження, ким працює, світа, професія,

національність. Якщо тимчасово живе, то постійне місце проживання?

3. Чи є в сім'ї діди і баби?
4. Чи є прадіди, прабаби?
5. Які є в сім'ї близькі родичі (брати, сестри) відповідно до основного подружжя?
6. Скільки дітей у сім'ї?
7. Хто є з овдовілих і яке його положення у сім'ї?
8. Хто живе з далекої родини? Чужих?
9. Чи живе кілька одружених братів або сестер однією сім'єю? Яка причина такого співжиття?
10. Скільки в селі вдівців, що живуть з малими дітьми?
11. Скільки вдів, що живуть з малими дітьми?
12. Чи перестарілі передавали майно тому, з ким живуть? Чи залишалися главою до смерті?
13. Яким чином оформлявся спадок? Коли діти почали відокремлюватись від батьків? Хто залишався жити на старому місці, якщо сім'я ділилась?
14. Чи ділилась хата на дві частини між дітьми, між батьками і дітьми? Чи є спільна кухня комора, господарські будівлі?
15. Скільки у селі багатодітних сімей?
16. Аналіз шлюбів по роках чоловіка і жінки?
17. Середній вік одруження чоловіків і жінок? У якому віці одружився кожен член опитуваної сім'ї?
18. Зі скількох років люди рахують „старим парубком”, „старою дівкою”?
19. Чи одружуються зараз між собою люди похилого віку? Колись?
20. Допомога держави багатодітними, овдовілим.
21. Випадки проживання в родині одиноких братів, сестер. Яка причина?
22. Хто з дітей після одруження залишався з батьками

(дочка, син, старший, середній, молодший, колись і тепер)?

23. Чи було вигідно державі виділення молодих сімей в окремих колгоспний двір? Чому?
24. Якщо в сім'ї, ділячись лише переходять жиги в іншу хату, то перерахуйте, що у них залишається спільне з будівель, приміщень, знарядь праці тощо? Чи бувають між ними конфлікти? Як часто? їх **причина**.
25. Чи є різнонаціональні сім'ї. Якої національності діти?
26. Чи вигідніше одружувати на сторону дітей, чи приймати до себе? Хто з одружених дітей залишив сім'ю? Куди вибув (залишився в селі, районі, області, живе в іншій області України, іншій державі)?
27. Сім'ї різних станів у селі:
 - землероби і робітники;
 - робітники і службовці;
 - землероби і службовці;
 - землероби і інтелігенти;
 - робітники і інтелігенти;
 - службовці і інтелігенти.

Вказати їх ступінь спорідненості між собою (батьки і діти, подружжя, інші родичі - вказати які). Хто з членів родини вчиться чи працює за межами села? Де?

До інтелігенції належать: вчителі, працівники культури, лікарі, спеціалісти сільського господарства, вихователі дитячих садків.

До службовців належать: працівник сільської ради, продавці, конторські працівники, обліковці, працівники побуту.

б) Сімейний бюджет

- До середини ХХ століття (Записувати від старих членів сім'ї).

1. Скільки було членів сім'ї?
2. Скільки мали землі (орної, лук, пасовиськ, лісу (моргів, гектарів)?
3. Яку тримали худобу, птицю?
4. Що сіяли на землі?
5. Скільки збирали (з одного гектара або морга) зерна, інших культур?
6. Може пам'ятаєте ціни на сільськогосподарські продукти?
7. Скільки залишали із зібраних рослинних культур на податки, на продаж, на їжу, на насіння худобі, на реманент?
8. Споживання і продаж тваринницької продукції?
9. Перерахуйте, скільки коштували окремі частини одягу і який їх термін ношення (жіночого, чоловічого)?
10. Що в селі оплачувалось продуктами, відробітками?
11. Чи йшов хтось із членів сім'ї на заробітки до пана, багачів тощо?
12. Яка оплата була за ті чи інші роботи?
13. Чи виїздив хтось із членів сім'ї на заробітки в інші країни (Європу, Америку, Азію). Скільки років перебували? Скільки заробляли?
14. Чи були випадки, коли хтось із членів сім'ї пропивав у коршмі землю, реманент, одягу тощо?
15. Скільки витратила вся сім'я в рік на одяг?
16. Витрати сім'ї в рік на знаряддя праці, худобу, будівлі, їжу, на свята, сімейні обряди (весілля, хрещення, похорони). Вирахувати конкретно на сім'ю.
17. Скільки і які сплачували податки?

- Сучасний період.

Описати окремо 40-ві роки (одноосібне господарство), 50-ті роки, 60-70-ті роки, 80-90-ті роки.

1. Скільки членів сім'ї? Хто глава сім'ї (батько, мати, дід, баба тощо)?
2. Скільки у вас поля?
3. Що садите в городі і чого скільки збираєте?
4. Яку худобу і птицю маєте в господарстві?
5. Що продаєте протягом року із надлишків рослинної і тваринної продукції (приблизна сума)?
6. Скільки працює членів сім'ї? де і за якою спеціальністю (перерахувати з якого і до якого часу)?
7. Хто скільки заробляє протягом року?
8. Чи займаєтесь ще якимось допоміжним промислом? (Столярство, ткацтво, вишивання тощо).
9. Чи виїздили ви і коли (вказати роки) на сезонні роботи і скільки заробив? Аналогічно виїзди за кордон - в яку країну, який зоробок?
10. Як використовуєте премії (на особисті чи сімейні потреби)?
11. Скільки протягом року втрачаєте:
 - на їжу;
 - одяг, взуття (скільки куплено святкових і робочих костюмів, взуття);
 - меблі;
 - будівлі (ремонт, нова будова);
 - культтовари (книги, радіо);
 - на побутову техніку (машини, мотоцикли, холодильник, пральну машину тощо);
 - підписка газет, журналів;
 - культурний відпочинок (кіно, театр, інші видовища);
 - сімейні свята і торжества (весілля, проводи в армію, релігійні, державні свята та інше);
 - алкогольні напої;
 - лікування;

- придбання худоби і птиці;
 - інші витрати (вказати);
 - на навчання дітей?
12. Перерахуйте, що у Вашій сім'ї є з культтоварів, побутової техніки.
 13. Які великі закупки зроблені або побудовані будівлі у 50-х, 60-х, 70-х роках у Вашій родині (вказати на кожне з них точні роки)?
 14. Чи допомагаєте своїм рідним, які живуть окремо від Вас? Чим конкретно? Де вони проживають (яка рідня у цьому ж селі, іншому селі, місті, якому)?
 15. Чи допомагає хтось Вам (де живуть: тут, в іншому місті, селі, хто саме, чим допомагає)?

3.9. Культурний рівень сім'ї

Анкети групувати по сім'ях.

Рік народження.

Стать.

Освіта (неграмотний, грамотний, початкова, неповна середня, середня, середня спеціальна, незакінчена вища, вища, вчений ступінь).

Які виписуєте газети і журнали?

Чи є домашня бібліотека, скільки книг в ній?

Ким працюєте?

Який загальний стаж роботи?

Попередній рід занять?

Хто з рідні працює, учиться у місті, іншій місцевості (брат, сестра, син, дочка, внуки тощо)?

Як проводите вільний час (відвідуєте кіно, скільки разів на рік, читаєте книги, виїзди у місто, дивитесь телевізор, ходите в гості тощо) протягом року? Чи відвідуєте церкву?

Чи берете участь у іуртках художньої самодіяльності?

Яких?

Ваше улюблене заняття під час розваг?

Чи є у вас телевізор, радіоприймач? З якого часу?

Які пісні любите слухати?

Які подобаються радіо- та телепередачі? Подати окремо за зиму, літо.

Скільки разів на тиждень Ви дивитесь телепередачі?

Скільки разів на місяць відвідуєте кіно?

Скільки разів виїжджаєте у місто в театр, інші видовищні заклади?

Чи були клуб (читальня), бібліотека у селі при Польщі? На скільки місць?

Коли побудовані, перебудовані клуб або бібліотека? Скільки місць зараз?

Чого бракує у Вашому селі у промтоварних і продуктових магазинах?

Чи є ресторан або кафетерій? Чи задоволені Ви його роботою?

У яких роках відкриті ці торгові точки? (кожна окремо).

Подайте дані про Вашого батька, діда, бабу (кінець XIX - перша половина XX століття):

- Коли народились?

- Освіта?

- Чим займались?

- Чи були якісь книги в хаті?

- Чи виписували газети? Які? Журнали?

- Як проводили колись вільний час?

- Чи відвідували церкву? Коли?

- Чи ходили у коршму?

- Скільки мали поля?

3.10. Взаємовідносини у сім'ї

1. Хто глава згідно документів (колись і тепер)? У кого в сім'ї зберігались гроші?
2. Чи є пережиток поваги до зятя, невістки через маєток, придане, багатий рід?
3. Чим пояснюють главенство жінки в тій чи іншій родині?
4. Чи є у Вашій родині поділ на чоловічу і жіночу працю? Перерахувати ту і другу? Як було колись?
5. Чи впливає заробіток жінки на її сімейне становище? Чи допомагають чоловіки у домашній роботі? Хто більше займається домашньою роботою - старі чи молоді?
6. Скільки у селі жінок-керівників? Чоловіків-керівників? Скільки жінок нагороджено? Чоловіків?
7. Чи впливає на одруження фактор власності?
8. Середня пенсія землероба?
9. Як використовують пенсію?
10. Чи існують непорозуміння між батьками і дітьми через одруження, вибір професії? Колись?
11. Що робить залежними від батьків молоді сім'ї (матеріальна допомога, виховання дітей, повага до батьків, інше)?
12. Кому передавалась спадщина? Її поділ колись і тепер, хто з дітей залишався вдома? Чи були випадки відмови від спадщини і навпаки? З яких причин?
13. Що робилося колись батьками проти дроблення землі? Скільки кому давали землі? Кого обділювали? Що колись ділилось (земля, худоба, зерно, господарські будівлі, знаряддя праці)?
14. Якщо по старості батьків передавалась спадщина, то хто повинен був утримувати їх? Чи приймався про це документ? Чи визначалась сума на утримання батьків?

- Чи були випадки, що батьки жили у дітей по черзі?
15. Чи були випадки єдинонаслідства цілого маєтку колись? Тепер? (якщо є інші діти). Які це були сім'ї (багата, середня, бідна)?
 16. Чи сплачувалась іншим дітям при єдинонаслідстві компенсація? Чи судились діти за майно?
 17. Описати, як складався умираючим главою заповіт (письмово, усно, хто був присутній при цьому, чи спадкоємці вже знали про нього)?
 18. Чи знали члени сім'ї, сусіди хто буде спадкоємцем? Відношення до нього родини, сусідів, односельчан? Чи визначення спадкоємця було однаковим у незаможних, середніх, заможних?
 19. Чи визначався колись глава по величині спадку, чи по авторитету роду (чоловік, жінка)?
 20. Якщо невістка виходила заміж вдруге, чи залишалась при ній власність першого чоловіка: колись, зараз?
 21. Як ділили майно між дітьми першого і другого шлюбу? Кому перевага?
 22. Як перед весіллям укладався договір на користування майном? Чи були випадки суду за майно?
 23. Чи були випадки у відмові спадщини через одруження дитини з тим, кого не хотіли батьки?
 24. У кого було більше дітей (бідних, середніх, заможних)?
 25. Вуличні назви. Кого називали по прізвищах, а кого по назвиську (чи не було це пов'язано із майновим станом)? З чим пов'язано зараз?
 26. Чи були і є випадки, коли старші діти підростають і йдуть підробляти на себе, а батьківське майно залишалось наймолодшому? Коли і у яких верствах це було? Зараз?
 27. Якщо помер одружений син, то кому спадщина - невістці чи її дітям? Якщо дітям, то хто при них був

- опікуном: мати чи інші члени сім'ї?
28. Якщо невістка померла бездітною, чи поверталось придане до її батьків, рідних, чи залишалось при чоловікові?
 29. Чи були сварки з приймаками тільки через майно чи й через інші причини?
 30. Види посагу. Що давали у скриню?
 31. Описати посаг багатих і бідних.
 32. Якщо бідний приймак одружився із вдовою, чи не проганяли потім діти вітчима? Яке було відношення до нього?
 33. Скільки було в селі розлучень і скільки жили неодруженими (на віру) в 1900-1914 рр., 20-х, 30-х, 40-х, 50-х, 60-х, 70-х, 80-90-х роках?
 34. Чи рахувались спадкоємцями діти, народжені від неодружених батьків?
 35. Чи сідають на весіллі окремо чоловіки, окремо жінки?

3.11. Взаємовідносини з сусідами

- До середини ХХ століття.

1. На які роботи скликали толоки (перерахуйте всі)?
2. Хто приходив на толоки (сусіди, родичі)?
3. Кого рахували сусідами (по віддалі садиби)?
4. Чи обов'язково толоки відроблялись або оплачувались?
5. Скільки разів і що давали їсти?
6. Як закінчували толоку? Чи після вечері організовували розваги?
7. Хто найчастіше скликав толоки (бідні, середняки, заможні)?
8. Чи приходили зі своїми знаряддями праці?
9. Описати одну з толок (сівба, вивозка гною, сапання,

жнива, молотьба, луплення кукурудзи, доставка будівельного матеріалу, перенесення будівлі, будівля й інші господарські роботи).

10. Яка участь сусідів у родинних святах (народження, хрестини, проводи в армію, весілля, день ангела, похорони тощо)?
11. Чи запрошували сусідів при розподілі майна?
12. На які календарні свята приходили сусіди (Різдво, Великдень інші)?
13. Які знаряддя праці позичали у сусідів (перерахувати основні)? Чи допомагали продуктами біднішим?
14. Чи побутувало пригощання сусідів незвичайними стравами (свіжиною з тварин, молозивом (куластра), медом тощо)? Чи організовувались при цьому гостини? (Описати).
15. Які знаєте перекази, прислів'я, пов'язані із толоками, сгіївжиття із сусідами. Які співали пісні?
16. Які були права і обов'язки між супрягами?
17. Чи користувався якимись пільгами власник знарядь праці (воза, плуга, борони, сівалки тощо)?
18. Як задовго існували сугіряжні зв'язки (під час сезонних робіт, один або більше років)?
19. За які принципом вступали у супряги між собою (по сусідству садиб, ділянок, поля, родичі, по майновому стану тощо)?
20. Чи спільно виконували важкі роботи учасники супряг, чи лише віддавали тягову силу і реманент один одному?
21. Якщо спільно викнували, то чия була їжа (обід, вечеря)?
22. Чи використовувались супряги під час громадських робіт, відробітку однієї із сторін (панові, багачеві, ремісникові тощо)?
23. Чи побутували крім кінних, волячих супряг, ще якісь види (знарядь праці)?

24. Які Ви знаєте перекази про супряги?
25. Яку знаряддя праці купувалися у складчину кількома родинами? У яких відносинах були ці сім'ї (сусідських, родинних)?
26. Як вирішувалися справи при нанесенні шкоди сусідами (птицею, худобою, дітьми і т.д.)?
27. Кому належали фрукти, овочі, які вирости на землі сусіда, а гілля знаходилося на Вашому боці?
28. Коли найчастіше відвідували один одного, щоб поговорити (пори дня, пори року, чи приходили сім'ями, окремо тощо)?
29. Чи рахувались сусідами власники двох полів, сінокосів, і т.д., що межували поряд?
30. Які були відносини при спільній обробці сільськогосподарських продуктів (спільне мелення в млині, переробці олійних, мочіння конопель та інше)?
31. За яким принципом збирались дівчата на вечорниці (сусіди, родичі, товаришування, але жили в різних кінцях села)?
32. Чи мирились сусіди у зв'язку із якоюсь визначною подією у противника (весілля, хрестини, календарні свята тощо)?
33. Чи виникали якісь форми звертання між учасниками при супрягах, толоках, інших зв'язках?
34. Чи починались або закінчувались ці зв'язки якимись ритуалами (клятвами, присягами, церковними діями, гостинами)? Опишіть їх. Чи зазначалось це в державних установах?
35. Усна народна творчість про ці зв'язки (перекази, пісні, приказки, загадки тощо).
36. Чи збирались жінки для якоїсь роботи (вишивання, плетіння, прядіння, ткання тощо)? Хто збирався (родичі, сусіди)?

37. Чи практикувались складки при забавах (опишіть які)?

- Сучасний період.

1. На які роботи скликали толоки (перерахувати)?
2. Хто приходять на толоки? (сусіди, родичі).
3. Кого рахують сусідами (по віддалі від садиби, певна кількість хат чи інше)?
4. Чи обов'язково відробляють толоки або оплачують?
5. Скільки разів і що дають їсти під час толоки?
6. Як запрошують па толоку, як закінчують?
7. Які організують вкінці розваги?
8. Яка участь сусідів у календарних і сімейних святах?
9. Чи кличуть сусідів при розподілі майна?
10. Чи побутує пригостання сусідів особливими стравами (свіжина, молозиво, медозбір тощо)? Чи організовується при цьому гостина?
11. Чи продовжують сусіди користуватися спільними знаряддями праці або окремі частини їх складають у одне знаряддя і користуються ними?
12. Що позичають сусіди один в одного?
13. Чи існують якісь види спільної обробки сільськогосподарських продуктів?
14. Яка мета сусідських візитів (поговорити, подивитись телевизор, інша мета)?
15. Чи практикуються складки на купівлю продуктів, складки при забавах?

3.12. Виховання дітей

- До середини ХХ століття.

При заповненні анкети вказувати приблизно час, коли так виховували дітей (кінець ХІХ ст., початок ХХ ст., 20-39-ті роки, 40-і роки, 50-60-ті, 70-80-ті роки, тепер).

1. Охорона здоров'я породіллі і дитини.

- Від яких робіт звільнялась вагітна жінка і якого часу?
 - Якою займалась роботою?
 - Повір'я і ворожіння, пов'язані з вагітністю?
 - Яка роль бабки-повитухи (чи втручалась в господарські справи; чи ходила за худобою; хатня робота, що їй платили)? Чи користувалась бабка-повитуха у селі авторитетом; які виконувала магичні дії під час родів; описати, що вона робила після родів?
 - Які повір'я і ворожіння пов'язані з родами? Що робили з послідом?
 - Що говорили в селі, коли хтось народився?
 - До якого часу мама годувала дитину грудьми?
 - Коли давали молоко, чай, каші?
 - Чи були випадки в селі, коли мама годувала грудьми двох дітей (старшу і молодшу)?
 - Описати як відлучала дитину від грудей?
 - Чи був режим годування дитини?
 - Чи відкривала мама груди при сторонніх?
 - Які існували повір'я та ворожіння, пов'язані з годуванням дитини грудьми?
2. Страчування дітей.
- Чи були випадки страти дитини і як це каралось?
 - Хто страчував? Як страчували?
 - Які ви знаєте легенди про страчення дітей? Підкидання дітей?
3. Відвідування новонародженого і породіллі.
- Хто відвідував породіллю і дитину?
 - Через який час приходили відвідувачі?
 - Кого пригощали, якими стравами?
 - Хто відвідував породіллю-покритку?
 - Що приносили? Що говорили? Які виконували ритуали?

4. Обряди та догляд за новонародженим та матір'ю.
- У яких обрядах забороняється брати участь покритці?
 - Описати купання і пов'язані з ним ворожіння.
 - Скільки разів купали протягом тижня?
 - Що їла породілля після родів? Скільки тривала ця дієта?
 - Як називали дитину до хрещення?
 - Ласкаві імена дитини.
 - Коли хрестили дитину? Де?
 - Скільки було кумів?
 - Кого просили в куми?
 - Чи проводились у родині урочисті події, пов'язані із хрещенням?
 - Чи була різниця у хрещенні законнонароджених і незаконнонароджених дітей?
 - Хто був кумом незаконнонароджених?
 - Як називали незаконнонароджених у селі?
 - Які знаєте повір'я, пов'язані з хрещенням дитини?
 - Як називала пізніше дитина кумів?
 - Як вибирали імена дитині? (Чи по часу народження, чи на честь родичів і яких)?
 - **Що давали замість дурачка? Коли вперше почали давати дурачок?**
 - **Чим повивали дитину? До якого часу зв'язували?**
 - **Описати колиску (вигляд і будова, типи колисок: висячі, стоячі, коли який тип виявився, розміри їх, що ставили у колиску). З якого дерева робили колиску?**
 - **Як виготовлялись інші пристосування (ходячки, стоячки, візки)?**
 - **Може пам'ятаєте, коли в селі вперше появилась пипка?**
 - **Як до цього віднесли старі люди? Де її купували?**
 - **Що давали сцати дитині, коли не було пипок?**
 - **Через який час проходив обряд очищення матері і**

описати як?

5. Догляд за дитиною.

- **Коли шили хлопцеві перші штани?**
- **Як називали дитину до одного року, трьох років, п'яти років, семи років і т.д.?**
- **З кількох років залишали саму дитину, коли не було діда і баби?**
- **Чи прив'язували дітей (на печі, постелі, землі), якого віку?**
- **Чи всім дозволяли брати дитину на руки?**
- **До якого часу не можна стригти волосся і обрізати нігті?**
- **Коли починали мити голову дитині?**
- **Коли дитина починала їсти разом із старшими?**
- **До кого їдуть з дітьми у гості?**
- **Як заспокоювали дитину, коли вона плакала?**
- **Чи давали дитині плакати (щоб спало, розвивало легені тощо)?**
- **З якого часу привчали дитину попереджувати про природні потреби?**
- **Чи відзначали „іменини”, „ходини”, обряди, роковини?**
- **З скількох років гралися діти з сусідніми дітьми?**
- **З якого часу діти грались надворі, коли батьки зайняті роботою?**
- **Які гостинці приносили дітям гості? Хто приносив: рідні, знайомі?**
- **Які гостинці приносили батьки з міста?**
- **Як повинна була дякувати за них дитина?**
- **З якого віку дитина починала пасти? Кого починала пасти?**

6. Виховання дитини.

- **Які знаєте обряди і звичаї, пов'язані з вихованням дитини, її ростом? Описати відповідно до віку дитини (від**

одного місяця до п'ятнадцяти років). Звернути увагу на статеву різницю у цих виховних обрядах.

- Яка різниця у вихованні між хлопцями і дівчатами?
- З якого часу існує статевий поділ праці?
- Як привчають дітей до праці? (Подати по роках, статях).
- З якого віку діти йшли у найми? Які роботи виконували у наймах? Відповідно віку і статі.
- Куди застосовувалися родиною гроші, зароблені дитиною під час наймитування?
- Чи наймалися діти на роботу в місто і на які роботи? Вказати коли. Описати одяг дитини (почати від пелюшок до дорослого, подати окремо по віку хлопчачий і дівчачий, з якого віку була статева різниця у одязі, хто шив одяг, який одяг купували, звідки брали матеріал для одягу, що з одягу дорослих давали дітям)?
- Зі скількох років діти починали вчитися у школі?
- Скільки і хто (за майновим цензом: заможні, середняки, малоземельні або безземельні селянські діти) в селі закінчив гімназію (80-90-ті роки XIX ст., до Першої світової війни, у 20-30-ті роки XX ст.).
- Скільки вчилось, але не закінчили гімназію?
- З яких причин?
- Яких ремесел вчили у вашому селі (подати по роках: 80-ті роки XIX ст. - 1900 рік, 1900-1914 рр., 1920-1939 рр.).
- Яка була різниця у вихованні у сім'ях інтелігенції, панських дітей, заможних та бідняків?
- Чи надавалась якась перевага у сім'ях старшим дітям? Яка?
- Хто займався вихованням дитини: мама, баба, тато, дід, старші діти, інші родичі? (Описати, хто в якій мірі займався вихованням у відповідності до віку дитини).
- За які провини били? Хто бив: батько, мати, дід чи баба? Чим били? Зі скількох років били? До якого віку? Прислів'я

і приказки про биття.

- Які імена були найбільш поширені колись (3-4 імені кожної статі)? Тепер?

- Яка роль хрещеного батька і мами? Як звертались до них діти? Їх участь у вихованні. Коли давались ними подарунки, гостинці?

- Як їли за спільним столом? Описати сім'ю під час їжі: чи була порядковість під час їжі, чи були визначені місця членів сім'ї? Поведінка за столом?

- Яке було відношення дітей до хліба? Оповідання, легенди, приказки, загадки про хліб.

- Яке було відношення у сім'ї до крадіжок? (Крадіжки у сім'ї, і крадіжки у чужих для свого дому). Які були покарання?

- Ставлення до брехні. Покарання.

- Ставлення до куріння. З кількох років дозволяли курити?

- Як карали за куріння дітей?

- Коли вчили молитви?

- Коли діти вперше йшли до сповіді?

Становище незаконнонароджених дітей. (Які прізвиська давали незаконнонародженим у селі).

- Якщо мама виходила заміж, то яка частка її майна припадала незаконнонародженим?

7. Обряди.

- Які знаєте ворожіння, пов'язані з хворобою дитини. Назвати дитячі хвороби.

- Опишіть дитячий похорон. Чи були якісь відмінності?

- Оповідання про загробне життя дитини.

- Опишіть звичаї, повір'я, ворожіння, пов'язані з життям і доглядом дитини (опис проводити по віку: після родів, до одного року, до трьох років, до семи років, 10-14 років, 17-ти років).

8. Лікування.

- Хто займався лікуванням дитини?
- Які народні ліки, методи лікування дитини знаєте?
- Кому надавалась перевага - лікарю чи знахарці?

9. Дитячі ігри.

Кожну гру записуйте детально, навіть можна використати замальовки, схеми. Окремо подавайте

ігри до II світової війни, сучасні (40-50-ті роки і 60-80-ті, 90-ті роки). Подавати відповідно віку від двох років і далі: хлопчачі, дівчачі, спільні.

- Опишіть індивідуальні ігри дітей відповідно віку.
- Для проведення ігор використовувались лічилки. Тобто перед грою проводили жеребкування. Часто це були віршики. Опишіть проведення жеребкування, тексти лічилок.
- Дразнилки. Колись на кожне ім'я були віршовані дразнилки (Івана, Петра, Ганну і т.д.). Деякі мали навіть соромітські слова. Записуйте їх повністю.
- Великодні гаївки, веснянки, ігри. Вони теж ділилися на хлопчачі і дівчачі. Опишіть їх.
- Примовки, віршики до рослин, тваринок, пташок, комахок; природніх явищ - дощу, грому, граду, сонця, веселки тощо.
- Колискові пісні.
- Дитячі ворожіння (дівочі, хлопчачі, пастуші, про любов І Т.Д.).
- Дитячі пісеньки (з трьох до семи років).
- Римовані казочки, примовки, скоромовки, байочки та інші.

- Сучасний період.

1. До якого часу працює вагітна жінка? Від яких робіт звільняється у відповідності до часу? Чим займається (по часу) вагітна жінка?

- Кого хочуть родичі: хлопця чи дівчини?
- 2. Як збереглися ворожіння пов'язані з вагітністю (по рока: 40-ві, 50-60-ті, 70-80-ті, 90-ті)?
- До яких років користувалися послугами бабки-повитухи?
- В якому році відкрито медпункт?
- З якого часу породіль почали забирати в пологовий будинок?
- Яка роль бабки-повитухи зараз? Які вона виконує функції до пологів? Після пологів?
- Чи зберігались якісь магичні прийоми під час пологів?
- Скільки матері годують дитину грудьми?
- Чи є якісь угощення після пологів?
- Чи є якісь ворожіння пов'язані із кормлінням дитини?
- Коли відвідують породіллю і хто?
- Яке відношення до породіллі і дитини, коли дитина незаконнонароджена?
- Що дають їсти матері після пологів?
- Коли хрестять дитину? Описати обряд.
- Кого просять у куми? Пригощення після хрещення. Які страви подають? Скільки гостей? Хто саме?
- Чи може бути покритка кумою?
- Описати урочисту реєстрацію новонародженого у вашому селі (повний сценарій), обряд хрещення.
- Як у селі називається урочиста реєстрація?
- Чим пеленають?
- З якого часу використовують дитячий візочок?
- Опишіть інші пристосування для дитини (ходячки, стоячки тощо).
- З якого часу починають одягати дитину відповідно її статі (хлопець, дівчина)?
- Описати хлопчачий і дівчачий одяг (відповідно віку: 1-3 р., 3-5 р., 5-7 р.).

- З якого часу діти перестали ходити босими?
- Описати одяг дітей шкільного віку.
- Хто займається вихованням дитини і в якій мірі (мама, батько, баба, дід, інші родичі)? Подати у відповідності до віку.
- Биття як засіб виховання (подати у відповідності до віку). Хто б'є, в якій мірі, чим б'ють?
- Як діти звертаються до старших? (На „ви”, на „ти”. Показати до кого як; коли почали звертатись на „ти”? У чийх сім'ях?)
- Висвітлити роль хрещених батьків (як звертаються до них діти? їх участь у вихованні. Чи дають і коли подарунки, гостинці)?
- Поведінка дітей за столом під час їди. Чи дають щось дітям їсти окремо?
- Яке покарання за крадіжки, брехню?
- Яке покарання за куріння, інші провини?
- Чи існують у селі ворожіння, пов'язані з хворобою дитини? Які? До яких хворіб? Хто ворожить?
- Описати дитячий похорон.
- Описати як проводяться іменини дитини (у відповідності до віку).
- Які існують народні методи лікування дитини?
- Які обряди і звичаї ви знаєте, що пов'язані з вихованням дитини, її ростом? Описати у відповідності до віку і стагі.
- Різниця у вихованні між дівчатами і хлопцями (з якого часу з'являється цей поділ)?
- Як привчають дитину до праці (з якого віку заставляють до роботи? Яку дають роботу дитині у відповідності до віку і статі)?
- Чи діти підзаробляють гроші на себе? (Влітку на одяг, підручники тощо).

- Як поставлена організація дитячих ясел, садків (коли працюють, скільки дітей, хто оплачує, скільки платять батьки, чи безкоштовно? Яка їжа? Скільки обслуговуючого персоналу?)
- Скільки відведено коштів на одну дитину на день (в середньому)? Записати ігри, якими граються діти (у відповідності віку і статі)?
- Яка допомога держави самотнім матерям?
- Хто виховує цих дітей у сім'ї (мати, дід, баба, брат, сестра, інші).
- Описати відношення до матерів-одиначок і їх дітей.
- Скільки закінчили середню школу (порівняти з 40-ми, 50-ми, 60-ми роками).
- Скільки уроженців села одержали вищу освіту у різні періоди ХХ століття .
- Яка різниця у вихованні дітей в сім'ях інтелігенції та селян? (Подати у відповідності періодів: 40-ві, 50-ті, 60-ті, 70-ті, 80-90-ті роки).

3.13. Від статевої зрілості до весілля

(За програмою Зенона Кузеля).

1. В якому віці проявляється статева зрілість хлопців, дівчат? Як вони самі реагують на це і чи пов'язані з цим якісь обряди?
2. Коли у відносинах між обома статями вважають за звичайне й пристойне, а чого соромляться (у родинному спілкуванні, в громадському побуті)?
3. Як дивляться на парубочу і дівочу чистоту, зокрема на дівочу незайманість і чи дотримуються її до весілля (в минулому, тепер)?
4. З якого віку починають парубочити і чи існують пов'язані з цим звичаї й обряди?

5. З якого віку починають дівочити і чи існують пов'язані з цим звичаї й обряди?
6. Чи збереглися „парубоцькі” громади, дівочі згуртування, їх завдання, структура, лідери? Вибори старших. Як приймали у парубки? Дівки?
7. Яке відношення між молоддю обох статей, їх знайомство, дружба („ходять разом”), як доводять до одруження або розлучаються?
8. Як запізнаються парубки й дівчата з молоддю інших сіл і яке відношення місцевої молоді до позамісцевої? Чи є при цьому які непорозуміння, сутички, викупи за дозвіл дружити з дівчиною або хлопцем?
9. Де збираються молоді обох статей (дома, на вулиці, при спільній роботі, громадських місцях тощо)?
10. Зібрати матеріали про проведення колись вечорниць.
11. Описати сценарій проведення вечорів, дискотек, інших розваг.
12. Чи були колись у цьому регіоні „ярмарки для дівчат”?
13. Чи робить молодь різницю у відношенні до осіб іншої національності?
14. Чи були які громадські дії до парубка, який збесчестив дівчину, особливо коли він покинув її вагітною?
15. Як передражнюються між собою парубки і дівчата. Подати пісні, примовки.
16. Чи є у вашому населеному пункті позашлюбні діти? Як до них, до їх матерів та до „зводників” ставляться батьки, рідні, односельчани?

17. Відношення громадян до матерів-одиначок?

3.14. Весілля

До середини ХХ століття.

1. Які ознаки договору про одруження між хлопцем і дівчиною? Чи існували між ними після цього якісь зобов'язання?
2. Які традиційні дні сватовства (старіст)?
3. Описати старости. Яка роль батьків при виборі невістки, зятя?
4. Який посаг дають нареченій (перелічити одяг, худобу, гроші, частку землі, будівлі)?
5. Через який час призначають весілля після приходу старостів?
6. Скільки днів весілля? Дайте повний його опис.
7. Що приносили на весілля гості? Кому давали? Що говорили?
8. Перелічити страви на весіллі (I, II дні). Якими стравами закінчувалися вечеря, обід, сніданок?
9. Скільки людей приходило на весілля? Хто приходив?
10. Коли виникли письмові запрошення (крейдою на дверях, олівцем на листку паперу, друковані)? Що писали?
11. Скільки продуктів заготовлялось на весілля? Скільки горілки? Чи були почесні гості на весіллі?
12. Чи були випадки насильного одруження молодих? Як такі молоді жили після одруження?
13. Скільки і хто був присутній під час шлюбу у церкві? Де знаходились музики?
14. Як передавали поле, коли наречені з різних сіл?
15. Перерахувати весільні страви, як їх готують. Рецепти. Чи є різниця у стравах на весіллях багатих і бідних?

16. Які магичні дії були на весіллі, що підкреслювали зверхність чоловіка над жінкою?
17. Які ворожіння, повір'я існували під час весілля?
18. Які весільні обряди існували при повторному одруженні?
19. Скільки разів можна було одружуватись?
20. Чи існував обряд показу молодої родичам?
21. Описати переміну одягу дівочого на жіночий, коли і як саме?
22. Чи давали знати про чесність (невинність) нареченої?
23. Чи не було більш спрощеного церемоніалу весілля?
24. Чи одружувались різновірні, різної національності? Як до цього відносились родичі? Односельчани?
25. Обрядові весільні пісні.
26. Перерахувати весільні чини, хто з родичів мав право на них?

3.15. Сучасне весілля

1. Які форми договору про одруження між хлопцем і дівчиною?
2. Хто є почесними гостями на весіллі?
3. Чи зберігся звичай оглядин і чим він відрізняється від минулого?
4. Кого запрошують у старости?
5. Роль батьків у виборі зятя або невістки?
6. Який посаг молодим на весілля.
7. Скільки днів триває весілля? Опишіть ціле весілля.
- В. Що відкинуте із старого ритуалу весілля? Коли почали приходити з тортами?
9. Що приносять з продуктів на весілля гості? Коли?
10. Перечисліть страви на весіллі і коли їх подають?
11. Якими стравами кінчається весілля?

12. Хто приходять на весілля? Кому обов'язково треба йти на весілля?
13. Чи приходять молоді просити на весілля, чи користуються іншими формами запрошення? Якими?
14. Скільки в середньому буває гостей на весіллі?
15. Скільки продуктів використано?
16. Скільки і яких напоїв втрачено?
17. Чи існують випадки насильного одруження?
18. Хто присутній під час урочистої реєстрації? Опишіть обряд шлюбу. Які є ворожіння до шлюбу і після?
19. Опишіть весілля, коли наречена виходить заміж вдруге і коли наречений жениться другий раз?
20. Чи дотримуються ритуалів про чесність молодої?
21. Чи дає подарунки наречена родичам молодого і що кому дає?
22. Скільки витрачено коштів на весілля сина? Доньки?
23. Скільки скидають гості молодим грошей? На яку суму подарунків? Які дають найцінніші подарунки?
24. Хто допомагає готуватись до весілля?
25. Які нові обряди з'явилися на весіллі?
26. Коли наречена почала одягати фату?
27. Чи дають самогон гостям? Кому саме дають? Чи приносять гості самогон?
28. Перерахувати весільні страви та хто їх готує. Рецепти.
29. Чи є випадки, коли жінки залишають за собою дівоче прізвище?
30. Скільки уроченців села одружились із представниками іншої національності? Скільки з них живуть у селі?

3.16. Проводи до війська

1. Запишіть перекази, легенди про уникнення колись

- хлопцями від служби у війську. Де ховались? Які були покарання за ухилення від служби за часів Австро-Угорщини, Польщі, СРСР?
2. Описати поведінку рекрута та відношення до нього земляків після того, як він одержав повідомлення про мобілізацію в армію. Чи організовувала молодь рекрутові пощальний вечір?
 3. Коли організовували проводи? Кого запрошували? Хто запрошував? Коли збирались гості? Описати саме угощення. Чи були в ньому елементи похоронів, весілля? Запишіть пісні, які виконувались. Тексти голосінь. Які були ворожіння під час проводів? Чи обдаровували рекрута а? Які страви подавали гостям?
 4. Куди проводжали рекрута? Хто проводжав? Які здійснювались обряди?
 5. Яка роль дівчини рекрута? Чи бували випадки покарання рекрутом невірної дівчини? Яке було покарання?
 6. Чи відзначалась якимось відпустка жовніра? Повернення з війська?
 7. Які зміни у сучасних провадах до війська?

3.17. Похоронні звичаї

1. Які знаки, сни або пригоди віщують смерть?
2. Як поводяться родичі і гості в момент смерті?
3. Хто миє і як одягають небіжчика (чоловіка, жінку, хлопця, дівчину) і які при цьому існують забобони (де виливають воду)?
4. Де кладуть мерця, куди ногами і як прибирають катафалк?
5. Як повідомляється про смерть родичів і сусідів, як значиться хата? Де лежить померлий? Хто приходить

- до мерця? Які ритуальні дії виконує?
6. Хто сидить вночі коло мерця і що робить? Чи є звичай бавитися грушки, шила га інших ігор? Котрі із забав уживаються лише при мерці?
 7. Як прощаються з мерцем, що кладуть у труну. Чи стукають нею об поріг і відкривають вікно, як виносять з хати? Що ставлять на труну? Як її оформляють? Хто виносить?
 8. Як везуть на цвинтар? В яку пору дня хоронять?
 9. Чи раніше везли покійника волами на санях?
 10. Хто копає яму? Майструє труну? Скільки це коштує?
 11. Що роблять присутні в момент спуску покійника в яму і що в неї кидають? Що кладуть у гріб?
 12. Чи виголошують промови на гробі? Хто і що говорить?
 13. Чи справляють комашню (обід), коли і як (через сорок днів, рік тощо)? Коли приносили їжу на гріб? Свічки?
 14. Яких звичаїв дотримуються на похоронах?
 15. Як відбувають жалобу і чого не можна робити у випадку смерті родичам, сусідам, всім односельчанам?
 16. Коли гасять по похороні світло в хаті і лишають для душі поживу?
 17. Що діється з душею після смерті? Як уявляють люди потойбічний світ? Що роблять, щоб померлий не ходив по світі?
 18. Що діється з нехрещеними дітьми, з жінками, які залишали малих дітей?
 19. Де ховали самогубців? Що про них говорять?
 20. Чим саме відрізняється сучасний похорон від давнього?
 21. Яку участь у похороні бере сільська рада,

співробітники?

IV. Народне декоративно-прикладне мистецтво

1. Художнє ткацтво.

Скільки в населеному пункті ткачів? Чи постійно займались ткацтвом? Хто більше займається (чоловіки, жінки)? Які вироби ткали і тчуть (рушники, скатерті, рядна, верети, вибійчана тканина, доріжки, перемітай, килими, надавники, ліжники, їх місцева назва)?

Яка переважала кольористика? Назвати елементи окремих прикрас? Навчання ткачів. Скільки майстри брали за роботу? Описати ткацький верстат.

2. Вишивка.

Описати вишивки окремих груп населення (чоловіків, жінок, дівчат, парубків, дітей тощо). Кольористика. Техніка вишивання. Місцеві назви узорів, вишивок. Виготовлення полотна для вишивання. Хто і коли вишивав? Де діставали нитки? Як передавались способи вишивання? Назвіть окремих майстрів вишивки колись і тепер. Чи вишивали на відробіток, для продажу? Вірування пов'язані з вишиванням.

3. Малювання.

Розписи та малюнки на стінах, печак, папері, склі, народні картини, розмальовки дитячих іграшок. Використання розмальовок та мальовидл у хатньому інтер'єрі. Які використовувались фарби? Чи малював хтось ікони? Вірування та заклинання, пов'язані з цим

видом мистецтва? Які малюнки купували на базарі? їх вартість. Коли почали застосовувати фотографії? Зібрати зразки. Що малювали на дверях, брамах, фіртках, возах?

4. Вирізування з паперу.

Зразки витинаною Що ними прикрашали? Яких кольорів використовували папір? Майстри витинаною

5. Художній метал.

Які речі побуту та прикраси виливали та виточували з металу? Використання металевих виробів у одязі. Хто займався виготовленням прикрас? Тини перстенів. Ціни на вироби. Дарування. Технологія виготовлення. Який спосіб передачі секретів? Вірування пов'язані з виливанням, паянням та ковкою металу. Майстри по металу, їх біографії.

6. Художня обробка з дерева.

Описати, замалювати, сфотографувати, зібрати зразки різьби та оздоблень: сволоків, божниць, хрестів, каплиць, свічників, мисників, полиць, стільців, скринь, колисок, хатнього кухонного начиння, палиць, топірців, веретен, люльок, іграшок, різних знарядь праці, дерев'яних скульптур. Хто займався випалюванням, випилюванням? Технологія обробки дерева. Скільки коштували ці речі? Який використовувався інструмент? Назви окремих частин орнаменту. Використання інкрустації та інтарсії. Скульптура. Кращі майстри та їх біографії.

7. Прикраси з бісеру.

Зразки прикрас. Хто виготовляв? Матеріал. Інструменти. Техніка виконання.

8. Писанкарство. Різне.

Коли писали писанки? Вірування іа обряди, пов'язані з писанками. Як пишуть писанки? Зібрати зразки. Подайте рецепти виготовлення рослинних фарб для писанок.

9. Способи прикрашення ікон, стін, вікон, постелі.

Вироби з рогу, соломи, ниток, сиру, хліба, різних рослин.

10. Виготовлення неживих квітів. Виготовлення вінків нареченої, дружок, нареченого.

11. Які види народного декоративно-прикладного мистецтва використовувались в оформленні церков, каплиць?

12. Описати і замалювати хрести в церквах, цвинтарях, на перехрестях, в полі, на обійстях.

13. Музичні інструменти.

Які музичні інструменти використовувалися місцевими жителями? Коли той чи інший інструмент з'явився? Хто їх виготовляв? Описати спосіб виготовлення. Подати біографічні дані кращих майстрів, музикантів.

V. Народні танці

1. Де збиралась молодь на танці (на початку, в середині, в кінці ХХ ст.)? час збору. Хто розпочинає танець?
2. Як називалися такі масові танцювальні зібрання (на початку, в середині, в кінці ХХ ст.)?
3. Записати сценарії календарних (колядки, гаївки), родинних (весільні, хрестини), виробничих, відпочинкових танців?
4. Які пісні співалися при цьому (записати мелодії,

- тексти)?
5. Склади музичних колективів (інструментів) на танцях.
 6. Запрошення до танцю (кінець XIX ст., початок XX ст., 20-40-ві роки XX ст., кінець XX ст.).
 7. Хто крім молоді був присутній на відпочинкових танцях (колись, тепер)?
 8. Чи керує хтось тим чи іншим відпочинковим танцем?
 9. Чи приходять на весільні або відпочинкові танці у народному одязі?

VI. Національні меншини

1. Загальні відомості про населений пункт (назва, коли заснований, кількість жителів, чи проживають тут люди іншої національності, чи проживали представники національних меншин в ньому (вірмени, німці, євреї, поляки та інші) в XIX - 40-х роках XX ст.?).
2. Які національні меншини проживали дисперсно (розсіяно) в українському оточенні. Чи були колонії окремих національних меншин?
3. Як називались ці колонії офіційно?
4. Чи збереглись в даному населеному пункті будинки в котрих проживали родини неукраїнців, їх господарські будівлі, фрагменти огорожі, залишки жилих будівель?
5. Чи збереглась карта колонії, план окремого господарства, окремих будівель?
6. Чи збереглись легенди, перекази про заснування колоній, прихід окремих родин неукраїнців?
7. Чи були в колоніях споруджені громадські будівлі (церква, синагога, школа, клуб тощо)? Чи збереглись

- вони зараз? Можливо залишилися їх фотографії?
8. Якого віросповідання дотримувались представники цих національних меншин?
 9. Чи збереглися давні книги, літописи, метрикальні записи, інші документи тої чи іншої національної меншини?
 10. На чиїх землях розміщувалась колонія (державних, панських, церковних)?
 11. Чим займалось неукраїнське населення в селі, окремій колонії (землеробством, ремеслом, торгівлею, іншим)?
 12. Чи працювали вони на заводах, фабриках в даній окрузі? Назвіть ці підприємства.
 13. Як називали себе окремі представники національних меншин? Як називали вони місцевих українців? Як українці називали їх? Чи збереглися приказки, пісні, вірші, оповідання про ці назви?
 14. Чи пам'ятають теперішні неукраїнці-старожили перекази про прихід сюди їх предків, заснування колонії?
 15. Які вони сіяли сільськогосподарські культури? чи були серед них такі, які до цього місцеве українське населення не вирощувало? Не вирощує до цього часу?
 16. Описати, намалювати, подати фотографію знарядь праці, хатнього інвентаря тоїцо, якими користувались представники національних меншин. Подати їх назви.
 17. Чи були якісь інші методи ведення землеробства, тваринництва?
 18. Хто займався землеробством з членів родини?
 19. Взаємодопомога у праці між неукраїнцями, між українцями і неукраїнцями. Толоки, допомоги.
 20. Яких тварин утримувало неукраїнське населення? Чи

- були у них якісь особливі прийоми по утриманню і догляду тварин?
21. Чи займались огородництвом і садівництвом? Конкретно яким?
 22. Чи збереглись ремісниччі вироби неукраїнських майстрів (столи, шафи, ліжка тощо)?
 23. Подайте прізвища відомих неукраїнських майстрів, ковалів, лікарів, вчителів та інших професій. Чим вони прославивсь у свій час? Якої вони були національності?
 24. План, розміри господарських будівель, помешкань жителів інших національностей.
 25. Описати, подати фотографії одягу неукраїнського населення. Що з одягу вони перейняли в українців і навпаки?
 26. їжа неукраїнського населення. Подати рецепти їх страв.
 27. Як були організовані жителі інших національностей у своїх колоніях та ті, що жили в українських селах, містах?
 28. Скільки членів нараховувала неукраїнська родина? Скільки у такій родині було дітей? Хто був главою родини?
 29. Описати виховання дітей у таких родинах?
 30. Запишіть родинно-побутові (весілля, похорони, христини), релігійні, національні свята та обряди неукраїнського населення.
 31. Чи були випадки одруження між українцями і представниками інших національних меншин, між іншими національностями? Якої національності ставали їх діти? Відношення національних громад, церкви, держави до таких шлюбів?

32. Подайте фотографії для копіювання, що стосуються вищевикладених питань про представників національних меншин (будівель, подвір'я, майстерень, інтер'єру, за працею, інструментів, одягу, громадських та культових будівель, свят, різних громадських та політичних заходів та інше).
33. Вкажіть адреси корінних представників окремих національних меншин.
34. Ваше прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, освіта, домашня адреса.

ЕТНОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ

Етнографи широко використовують

термінологію запозичену з історії, антропології, лінгвістики, філософії, географії, а також поняття, які прийшли

до нас від античних авторів та від сучасної політичної преси. Ось деякі з них, які найчастіше використовуються. Етнографічні терміни підготовлені за визначеннями „Українського народознавства”, „Етнографії Беларусі”, Р.Ф. Ітса та автора (Див. список використаної літератури).

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ

Раса - антропологічна група людей, які мають подібні фізичні ознаки, спільні стародавні і частково сучасні території. Формування рас закінчилось у період верхнього палеоліту (40-16 тис. років).

Антропологічні типи - групи людей, чії фізичні особливості с результатом історичних контактів різних рас і їх підрозділів.

Культура (cultura (лат.) - обрамлення) - все те, що створила людина, на відміну від того, що створила природа. Культура поділяється на

матеріальну і духовну. Культура у визначену епоху і в конкретних фізико-географічних умовах, трактується як сукупність вироблених тим чи іншим етносом специфічних явищ та об'єктів матеріального і духовного життя, а також відобразились у його мові.

Матеріальна культура - об'єкти, які реально існують у просторі у певний часовий період (знаряддя праці, житло, одяг, будівлі, прикраси, дороги і засоби транспорту, зв'язку, культурні рослини і домашні тварини).

Духовна культура - вироблена колективним розумом система виробничих навиків, народних знань, традицій і звичаїв, які пов'язані з господарським, соціальним і сімейним життям людини, різними видами мистецтва, народної творчості, релігійними уявленнями і віруваннями. Як обов'язкова інформація вони передаються із покоління до покоління через оповідь, показ та через існуючі форми навчання і виховання.

Побут - специфічні форми поведінки людини у їх повсякденному житті, а також у взаємовідносинах між людьми, а також способи примінення людьми предметів, що служать їм для задоволення матеріальних і духовних потреб (громадський,

сімейний і домашній побут).

Генезис (від грецького - народження, походження) - в етнографії застосовується для виявлення джерел і походження етносів, окремих явищ і об'єктів (походження народу, житла, якогось знаряддя праці, культу, весільного обряду тощо).

Мовна сім'я - етнографічна класифікація мов народів світу та їх взаємозв'язок, що свідчить про спільне їх походження від одної прамови.

Автохтонність (грецьке - місцевий, корінний) - приналежність по походженню до даної території, корінний по походженню. В грецьких пам'ятках ними називали стародавнє населення або першопоселенців. Йому співпадає староримське абориген. Обидва вирази рівнозначні, але перший більше вживається до явищ культури або етносів (автохтонне населення, автохтонний звичай), друге - у значенні місцевий звичай. В царській Росії ще побутував принизливий термін „інородець” (з іншого, не російського роду).

Абориген (лат. від початку) - корінний мешканець даної території. Аналогічне - гуземець.

Нація - історично складена спільність людей, якій притаманні всі ознаки народу. Вона засвоює

набуті віками етнокультурні цінності та розвиває їх. Нація виступає як консолідуюча сила усіх громадян, спонукає їх до політичного життя у межах самостійної держави.

Національність - 1) лексично похідний термін від „нація”; 2) приналежність до певної нації.

Національна меншина або етнічна група - частина етносу, що проживає за межами своєї території. В Україні проживають національні меншини росіян, поляків, білорусів, євреїв, німців, болгарів, греків, вірменів та багато інших.

Плем'я - історична спільність людей, об'єднаних спільним походженням, культурою, мовою, історичною долею.

Союз племен - тимчасове об'єднання родичанських або сусідських племен, найчастіше об'єднані з метою військового захисту. Після того, як загроза зникла - вони розпадались (ірокезька ліга). Вони появились напередодні військової демократії. В кінці ХХ ст. утворився особливий напрям в науці потестарна (лат. potestas - влада) етнографія, яка вивчає традиційні відносини влади в докласових і ранньокласових суспільствах. У іноземній етнографії

аналог - політична етнографія. Вона досліджує всі інститути вождества, починаючи з родових.

Народність - 1) перша етнічна спільність людей, яка виникла у результаті злиття різних племен, що об'єднались не по кровноспоріднених ознаках, а по територіально-сусідських; 2) приналежність до певного народу.

Етнос, народ - вища форма етнічного об'єднання людей, яка історично склалася на певній території на ґрунті спільного походження та на основі спільної території, мови, психічного складу, економічного життя, культури, побуту і самоусвідомлює себе.

Етнічна самосвідомість - усвідомлення людьми своєї причетності до певного народу. Вона є основною етнічною прикметою.

Етнічні прикмети - комплекс характерних ознак, які вирізняють певний народ і його етнографічні групи з-поміж інших етносів, забезпечують його унікальність і стабільність розвитку.

Етнографічна група - локально-територіальна частина етносу, яка вирізняється особливостями традиційної і духовної

культури, побуту, діалекту. Такими групами в Україні є гуцули, бойки, лемки, поліщуки та інші.

Історико-етнографічний регіон - територія, що вирізняється комплексом етнокультурних прикмет (народною архітектурою, одягом, господарськими заняттями тощо) і сформувалась унаслідок ландшафтно- кліматичних, історичних особливостей та іншого (напр. Покуття, Опілля, Слобожанщина).

Субетнос - проміжна ланка між етнографічною групою і етносом (негри в США, донські козаки в Росії тощо). В Україні субетносів немає.

Історико-географічна область - територія, яка відособлено складалась внаслідок історичних та фізико- географічних умов. В її склад можуть входити різні етнографічні групи та історико-етнографічні регіони (напр. Закарпаття, Прикарпаття, Буковина, Полісся та інші). їх назви походять від географічних термінів.

Ойкумена (грецьке - обжита земля) - частина земної території, яка заселена людиною.

Етнічна територія - місце формування якогось етносу. Часто етнічна територія не співпадає з державним кордоном. На землі багато районів, де

державні кордони пересікають етнічні території, що сприяє збереженню гострих міжнаціональних проблем (етнічна територія курдів входить у склад чотирьох держав, частина етнічної території вірменів знаходиться в Туреччині, окремі етнічні території українців також знаходяться на території сусідніх з Україною держав тощо).

Етніонім - назва народу, що передбачає психологічну сумісність, родинну здруженість, визнання єдиного пращура. Теперішня назва нашого народу - „українці” - остаточно сформувалася у XVIII - XIX ст., хоча виникла ще у XII ст. Раніше це були назви „руський”, „русичі”.

Політонім - назва держави. Первісна назва нашої держави - „Русь”, „Русь-У країна”.

Етнопсихологія - наукова дисципліна, що розвивається на стику етнографії і психології. Досліджує психічний склад і поведінку людей, зумовлені приналежністю до того чи іншого етносу.

Етнічна педагогіка - система традиційних форм навчання і виховання дітей, притаманна даному народові.

Народна мораль - система усвідомлених і дотримуваних народом норм і правил поведінки між

окремими людьми та ставлення їх до предметів і явищ.

Народний етикет - сукупність правил поведінки, ввічливості, котрі прийняті певним народом.

Народна медицина - сукупність набутих народом упродовж віків знань про лікувальні препарати рослинного, тваринного і мінерального походження, гігієнічні навички, психічні діяння (замовляння), а також їх практичне застосування для збереження здоров'я і попередження хвороб.

Народний календар - система визначення часу тієї чи іншої події протягом доби, господарському сезоні, порі року відповідно до явищ природи і важливих суспільно-сімейних подій, переважно традиційних свят.

Народні знання - знання набуті народом упродовж його історичного розвитку.

Міграція (лат. - переселення) - пересування етнічних груп в межах етнічної території (своєї або чужої). Можлива і міграція культур. Для визначення характеру етнічних процесів вживаються поняття „інтеграція”, „консолідація”, „асиміляція”.

Інтерграція (об'єднання якихось частин у

ціле) - встановлення етнічних культурних контактів різних етносів у рамках однієї соціально-політичної спільності.

Консолідація - процес злиття відносно самостійних народів і їх великих підрозділів, переважно близьких ГЮ мові і культурі в єдину спільність.

Асиміляція - процес етнічної взаємодії уже сформованих етносів, в результаті якого представники одного етносу засвоюють мову і культуру іншого і повністю втрачають попередню етнічну приналежність. Асиміляція буває добровільна і насильницька. Остання супроводжується національним гнобленням одного етносу іншим („асиміляційна політика”).

Трайбалізм, трейбалізм (анг. - племя) ~ етнічна ситуація у молодих державах Азії і Африки, де збереглася племінна відособленість і породжує міжплемінні протиріччя, тим самим негативно впливає на консолідаційні процеси в державі.

Стереотип (грецьке - стерео - твердий, типос - відпечаток) - в етнографії застосовується при характеристиці норм поведінки етнічної спільності, стійких по часу і перехідних від покоління до

покоління („етнічний стереотип”, „культурний стереотип”).

Акультурація - процес взаємопроникнення двох культур в результаті чого проходить видозміна їх первісних модулів. Наприклад, європеизація, тобто розповсюдження європейської культури в Азії, Америці, Африці, Океанії.

Урбанізація (лат. ~ міський) - 1) тенденція концентрації промисловості і населення у великих містах; 2) стирання границь між містом і селом в результаті розповсюдження стандартного типу міської культури.

Етнічна адаптація або акомодация пристосування людини або етнічної групи до кліматичних, соціально-історичних, культурно-побутових та іншому чужому фізико-географічному та етнічному середовищу. Обидва терміни застосовуються і в біологічній науці.

Діаспора - розселення народу за межами своєї етнічної чи державної території.

Традиція (лаз. - передача) - явище матеріальної або духовної культури, соціального або сімейного життя, яке свідомо передається від покоління до покоління з метою підтримки життя

нації.

Звичай - встановлене право поведінки в даній етнічній спільності. Звичаї гостинності, усиновлення, але похоронний, весільний *обряд*.

Іновації (лат. - оновлення) - виникнення нових елементів культури, соціальних організмів, які спеціально зберігаються та закріплюються. Поступово вони стають традицією. В ранній історії людства традиції були досить стійкими і новації були обмежені через низький рівень господарського життя. Зараз навпаки оновлення у всьому розвалюють традиції, іноді не лише зі, що віджили, але й прогресивні, які витримані тисячолітньою практикою, що веде до нестабільності життя, іноді аморальності, так як всяке нове трактується як прогресивне. Найчастіше це відбувається під лозунгами інтернаціоналізації, глобалізації культури.

Обряд - узвичаєне, обов'язкове символічне дійство, приурочене до відзначення найбільш важливих подій у житті людського колективу, родини чи навіть окремої події.

Обрядовість - сукупність обрядів, усталених символічних дійств, якими супроводиться громадське чи сімейно-побутове життя.

Ритуал - послідовне виконання обрядів, які супроводжують відзначенням певного святкового дня чи релігійної відправи.

Пережиток - явище, яке чуже сучасному станові громадського і культурного життя, є наслідком пройденого етапу і яке зберігається членами якоїсь етнічної спільноти по привичці або із наслідування. Пережитки часто несуть у собі залишки стародавніх обрядів, звичаїв, які відігравали колись визначну роль у суспільному житті.

Терміни обряд, традиція, пережиток відтворюють минулу історію людського життя, спосіб життя тощо.

Толок& - давній народний звичай колективної допомоги під час виконання деяких господарських робіт.

Толока - громадське пасовище.

Народні знання - багаточисленні позитивні знання про оточуючу природу. До них відносяться астрономічні, агротехнічні, метеорологічні, зоотехнічні, гідрографічні та інші.

Ігри - передача через спеціальні дії виробничих, військових навиків, ініціційних і сімейно-шлюбних обрядів, а також розвиток

виносливості, фізичної загартованості. Етнографи розрізняють дитячі, юнацькі, дівочі, дорослі і обрядові ігри. Вони виконуються у вільний час під час гулянь, присвячених до великих виробничих і соціальних циклів.

ТЕРМІНИ ІЗ СОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ

Матріархат (від латинського слова матер - мати і грецького архи - влада. Дослівно „влада матері”) - панування жінок. Мається на увазі ще не доведений історичний період, коли жінки стояли на вершині соціальної структури і з них вибирались вожді.

Виконавцями влади були чоловіки даного роду. На нашу думку, це були виключення в історії окремих народів. Адже в первісній історії влада завжди знаходилась у руках фізично сильнішого. Отже, у всесвітній історії періоду матріархату не було.

Патріархат (від грецького гіатрію - батько, архи - влада. Дослівно „влада батька”) - панування чоловіків.

Рід - союз кровноспоріднених родичів, які ведуть свій початок від спільного предка.

Материнський рід - союз кровноспоріднених родичів, які пов'язані родством по

лінії матері.

Батьківський рід - теж саме. В європейській науковій літературі синонім батьківського роду вживають термін „клан” - гак називалась батьківсько-родова організація шотландців.

Екзогамія (грецьке дослівно - „шлюб зовні”) - шлюб поза межами роду або кількох родів.

Ендогамія (грецьке - „шлюб внутрі”) - шлюб внутрі об'єднання кількох родів.

Фратрія - підрозділ племені, який об'єднував кілька взаємшлюбних родів, які в більшості походять з одного роду.

Велика сім'я - група родичів, зв'язана спільним господарством, має свого главу і включає в себе представників кількох поколінь.

Віче - народне зібрання у Київській Русі, на якому вирішувались важливі громадські справи.

Громада - історично сформована територіальна спільнота мешканців одного населеного пункту для врегулювання виробничих, побутових, сімейних та інших стосунків між окремими родинами та в межах окремих родин.

Община - колективна форма господарювання, котра виникла ще в первісному

суспільстві і будувалась **на** родовій ознаці ~ родова община. На заміну їй прийшла община, котра будувалась за територіальною ознакою - сусідська община. Аналогічні - аульна, айльна, кочова общини.

Старійшина - виборний глава роду, який об'єднує духовні і світські функції. Він слідкує за дотриманням традицій і звичаїв роду, представляє інтереси роду.

Старець - особливо почесна особа старшого покоління у роді. Охоронець і коментатор родових традицій. Вони збереглися у багатьох ісламських країнах.

Війт - особа, яка очолювала місцеве самоуправління у середньовічній Німеччині, Великому Князівстві Литовському, Польщі та в Україні (у західних регіонах України до 40-х років ХХ ст.; у населення цих регіонів ще збереглися як неофіційний термін голови сільської ради.

Вождь - вища виборна особистість у племені чи союзі племен, яка займається керівництвом господарською діяльністю, вирішенням міжродових суперечок, відстоюванням інтересів племені, керує військовою справою.

Рада роду, родова рада - збори рівноправних

членів роду або старців для вирішення важливих справ.

Племінна рада - збори старійшин родів даного племені для вирішення господарських і міжродових відносин.

Ініціація - (лат. -- здійснення таїнств) - посвячення юнаків або дівчат у повноправні члени роду і тим самим у групу дорослих. Вони супроводжуються відповідними ритуалами, часто пролиттям крові (в індійських брахманів - друге народження і вручення білого шнура - символу касти, у мусульман - піст в рамазан, у католиків - конфірмації тощо).

Звичаєве право - традиційний народний правопорядок, який регулює взаємовідносини між людиною і суспільством у етнічному колективі.

Тайні союзи - початково виникли як міжродові релігійні союзи, а потім перетворились в організації, які вирішували соціально-політичні проблеми, як для племінної влади або проти неї.

Чоловічі будинки - місце поселення чоловіків, які прийшли в рід після шлюбу, потім стали суспільною структурою, яка відстоювала інтереси чужинців у роді, їх жінок.

Каста - (лат. - чистий) - закрита ендогамна група із своїми звичаями, приписами, професією по спадковості.

Тамга (тюркське - знак) - мітка на предметах, майні (в тому числі і тваринах) про приналежність до роду, приватної власності окремих осіб.

ТЕРМІНИ СІМЕЙНО-ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН

Шлюб - оформлення звичаєвим правом або законом союзу чоловіка і жінки для спільного життя з наданням їм відповідних прав і обов'язків щодо новоствореної родини.

Форми шлюбу - характер з'єднання шлюбних пар. В етнографії існують наступні шлюби:

Шлюб умиканням - викрадення нареченої за згодою або без згоди дівчини чи родичів.

Шлюб викупом (кадимний шлюб) - плата за наречену її родині грішми або товаром.

Відробітковий шлюб ~ шлюб, при якому наречений повинен відпрацювати у родичів нареченої певний строк і лише тоді може одружитися з нею.

Шлюб через відвідування - форма співжиття при розселенні молодих у різних родах, або коли чоловік живе у чоловічому будинку.

Груповий шлюб - не регламентоване тимчасове або постійне статеве співжиття чоловіків і жінок, які належать до одного вікового класу, при обов'язковому дотриманні принципів екзогамії.

Моногамний шлюб (грецьке моно - один) - встановлений законом або звичаєвим правом союз чоловіка і жінки на право постійного їх співжиття.

Полігамія (грецьке полі — багато і гамія - шлюб) - багатоженство, тобто чоловік має право згідно закону або звичаєвого права мати кілька дружин. Часто їх кількість не обмежувалась.

Поліандрія (гр. - полі - багато і андро ~ чоловік, муж) - встановлений законом або звичаєвим правом /дозвіл жінці мати кілька чоловіків; багатомужжя.

Ортокузенний шлюб (грецьке орто - прямий, французьке коузін - двоюрідний брат) - шлюб між двоюрідними або троюрідними братами і сестрами по батьківській лінії.

Гегеризм (грецьке егаїре - подруга, любовниця) - пережиток групового шлюбу.

Сорорат (лат. сорор - сестра) - шлюб із кількома сестрами, тобто обов'язок вдівця у дальнішому одружуватись із сестрою померлої

дружини.

Левірат (лат. левір - брат чоловіка) - шлюб із вдовою брата, право або обов'язок вдови вийти заміж за брата померлого.

Травестизм (французьке траве - переодягати) - звичай переіменні статі. Наприклад, коли чоловік відрікався або його заставили відректися від своєї статі і він носить жіночий одяг та виконує жіночу роботу.

Парна сім'я - нестабільне з'єднання пар для співжиття і відтворення собі подібних. Вона найбільше відповідає груповому шлюбові і відображає несамотійність сім'ї в умовах родового суспільства.

Побратимство - 1) зобов'язання укладене двома чужими між собою чоловіками про встановлення родинних відносин скріплених кров'ю; 2) співжиття з одною жінкою.

Усиновлення, удочерення - прийом у рід або сім'ю людини іншого походження і надання їй прав кровного родича.

Авункулат (лат. аванкулис - дядько із боку матері) - система особливих відносин між дядьком із боку матері та його племінником, коли брат матері

раहुється більш відповідальним за виховання племінника, його подальшу долю, як рідний батько.

Атаментво (тюрк, вихователь) - особливий вид аванкулата, за яким малолітніх хлопців передавали на виховання у чужу родину.

Філіціяція (лінійність) - лінія по якій ведеться рахунок родства. Патрілінійність - по лінії батька, матрілінійність - по лінії матері.

Локальність - місце поселення шлюбних пар: матрілокальність - у роді матері; патрілокальність - у роді батька.

Білокальність - почергово поселення у роді матері та роді батька.

Неолокальність - одружені живуть окремо від родичів.

Дислокальність - одружені живуть кожний окремо у своєму родовому поселенні.

Трьохродовий союз -- союз трьох родів, які здійснюють шлюбні зв'язки між собою по кільцевому типу: рід А дає чоловіків у рід Б, рід Б дає чоловіків у рід С, а рід С дає чоловіків у рід А.

Майорат - 1) звичай за яким титул, власність тощо успадковуються старшим сином у роді, сім'ї; 2) маєток, що передається на основі майорату.

Материзна - майно, що дісталось у спадок від матері.

Мінорат - звичай, за яким власність успадковується молодшим із синів, котрий після відокремлення старших братів бере на себе турботу про батьків; 2) майно, що передасть за міноратом.

Кувада (французьке коуваде -- висидження яєць) - спеціальний обряд пов'язаний з імітацією чоловіка акту народження дитини (імітує родові потуги, лягає у ліжко породіллі, приймає поздоровлення у зв'язку із вдалими родами і т.д.).

Ім'я - назва окремого члена роду, яка додається до назви роду. Воно має соціально-правове значення.

Прізвище - родинне ім'я, назва сім'ї. В Україні прізвища появились понад 300 років тому.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Господарська діяльність є основою всіх інших відносин і культур, соціального жигтя.

Основне заняття - те, яке дає засоби для існування даної етнічної спільності.

Підсобне заняття - заняття окремих груп етносу постійно або у вільний час (промисли,

виготовлення знарядь праці, утварі, одягу і т.г.)

Основними заняттями первісного суспільства були збиральництво, полювання, рибальство, наступний етап - землеробство, тваринництво.

Землеробство поділяється на: підсічно-вошиве, ручне (гіалиця-копалка), мотижне, орне або плужне. Є ще зрошувальне, поливне, заливне, богарне (землеробство на сухих землях).

Тваринництво - конярство, верблюдоство, оленярство, вівчарство та інші, які дають окремим групам, етносам засоби існування.

Промисел - заняття населення у вільний від основних робіт час.

Поселення - життя окремих людських груп у визначеному просторі у спеціальних будівлях. Поселення можуть бути постійні і тимчасові.

Житло - спеціальна будівля для життя і захисту від стихійних явищ. Є сезонні житла - намети, навіси, укриття, зимові, літні, пересувні (кибитки), переносні, постійні (будинок, хата, сакля), наземні (будинок, чум, яранга, юрта), підземні (землянка, напівземлянка, нора, яма), свайні, повітряні (ті, що на деревах (гамаки, буди). Конструктивні особливості: глинобитні,

муровані,
каркасно-стовпові конструкції.

Склад їжі - м'ясна, рибна, молочна, рослинна

Порядок їжі - визначений час для їжі, черговість страв.

Традиційна їжа - споживання їжі під час важливих подій життєвого циклу (весілля, ініціація).

Ритуальна - їжа, пов'язана із відправленням релігійних обрядів (причастя).

Заборони їжі, піст - заборона їжі по релігійних мотивах.

Посуда - ємкості для зберігання їжі та приготування. Особливе значення має похоронна посуда.

Одяг -- спеціальний засіб охорони людського тіла. Поділяється: щоденний (буденний), святковий, обрядовий .

Обрядовий - одяг, який використовується під час обрядових дійств. Наприклад, одяг священника, наречених.

Загальний вид одягу: глухий (без розрізів спереди, одягається через голову (светер, одяг народів крайньої Півночі) і розпашний - найбільш розповсюджений. Розположення одягу на тілі: нижня

білизна, верхній одяг (одягається поверх білизни), плечевий (одяг, що висить на плечах: халати, куртки), поясний (одяг, що укріплюється на поясі - спідниці, штани), набедренний (набедренна пов'язка, пов'язка всі йду, передник).

Крій одягу залежить від матеріалу, ширини тканини. Існує три типи покрою: цільнопокрійний (з одної шкіри,

матерії), тунікоподібний (вузьке полотно через плече і зшите, вшиваються рукави) і кімоноподібний - широке полотно, яке і викроюється разом з рукавами.

Загортання одягу - розміщення поли (наліво, направо).

Прямозащеплений - поли сходяться посередині; лівопільний - ліва пола накладається на праву, правопільний - навпаки.

Етнографія виділяє різні прикраси на голому тілі, одязі. Сюди відносяться татуювання, шийні прикраси (гривні, кільця, намиста), ручні і ніжні (браслети, перстені, пов'язки тощо).

Транспорт - засоби пересування людей і вантажів. Вони поділяються на колесні, волокушні, коромисла, носилки, кошики, паланкіни тощо.

Зв'язок - традиційне передавання сигналів і

повідомлень як для екстраординарних подій (поява ворога, стихійні лиха, епідемії).

До традиційних засобів зв'язку належать сиганльні вогні, вузлове письмо, зарубки, мова жестів, піктографія, інструменти звукових сигналів (барабани, труби тощо).

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Сфера духовного життя досить широка і кількість її термінів досить великий. Подаємо основні і найбільш вживані в іноземній і вітчизняній етнографії.

Вірування - окремі або відносно систематизовані уявлення, які відображають віру людини в існування надприродних сил, які впливають на долю людини.

Світова релігія ~ термін, що відноситься до трьох основних релігій: християнства, ісламу, буддизму. Всі вони проголошують соціальну і національну рівність. Всі вони міжетнічні.

Полісні релігії - релігії, яким притаманний етнічний колорит, наприклад, юдаїзм, індуїзм, синтоїзм, даосизм, дчайнізм, сикхізм та інші.

Дорелігійні вірування - поняття, яке вживається етнографами при визначенні вірувань

окремих груп етносів до розповсюдження тієї чи іншої світової чи полісної релігії. Наприклад, дохристиянські вірування, доісламські та інші. До цього поняття можна ввести і **адат** - систему звичаєвого народного права, що визнана ісламом і яка протистоїть **шаріату** - зводу релігійних, побутових, карних і цивільних законів, що ґрунтуються на положеннях Корану.

Розповсюджена група термінів, які відносяться до первісних релігій:

Тотемізм - віра людини у фамілійний зв'язок з представниками тваринного чи рослинного світу іноді з неживими предметами (каміння, гори, річки).

Фетишизм - поклоніння неживим предметам, які наділяються надприродною силою і які можуть допомогти тому, хто їм поклоняється. Варіантом фетишизму є ідолопоклонство.

Анімізм (лаг. аніма - душа) - наділення надприродною душею всіх речей, сил і явищ природи. Анімізм характерний всім релігіям.

Анімалізм (зоолатрія) - поклоніння тваринам.

Магія (лат. магія - ворожба, чарівництво) - віра людини у можливість надприродними засобами

впливати на природний хід подій, на матеріальні предмети або на іншу людину. Магія поділяється на мисливську, виробничу, любовну, лікувальну та інші.

Шаманство („самань” тунгусо - манжурська назва особливого культового служителя) - одна із форм вірувань в докласову епоху, віра людини у можливість при допомозі особливих ритуальних дій, які здійснює спеціальна особа шаман, встановити контакт з духами для допомоги під час лікування хворіб, полювання, рибальства та ін. Шаманство розповсюджене на Півночі, в Сибіру, колись (археол. розкопки) у Старому Світі у пізньопалеолітичну і неолітичну епохи.

Шаманізм - система релігійних вірувань, яка має своє зовнішнє оформлення і подібну у багатьох етносів соціальну роль. Деякі дослідники вважають шаманізм найраннішою формою релігії і вона була глобально розповсюджена. Інші — первісна релігія притаманна народам Сибіру і Півночі.

Камління - спеціальні дії, які виконує шаман для встановлення контакту з духами.

Перевтілення - перетворення людини у інший вид (тварину, рослину, неживий предмет) при допомозі спеціальних дій чи предметів.

Культ предків - обрядове дійство направлене на повагу предка даного етносу чи роду.

Поховальні обряди - сукупність дій, пов'язаних із похованням померлого члена роду, сім'ї і які носять постійний традиційний характер.

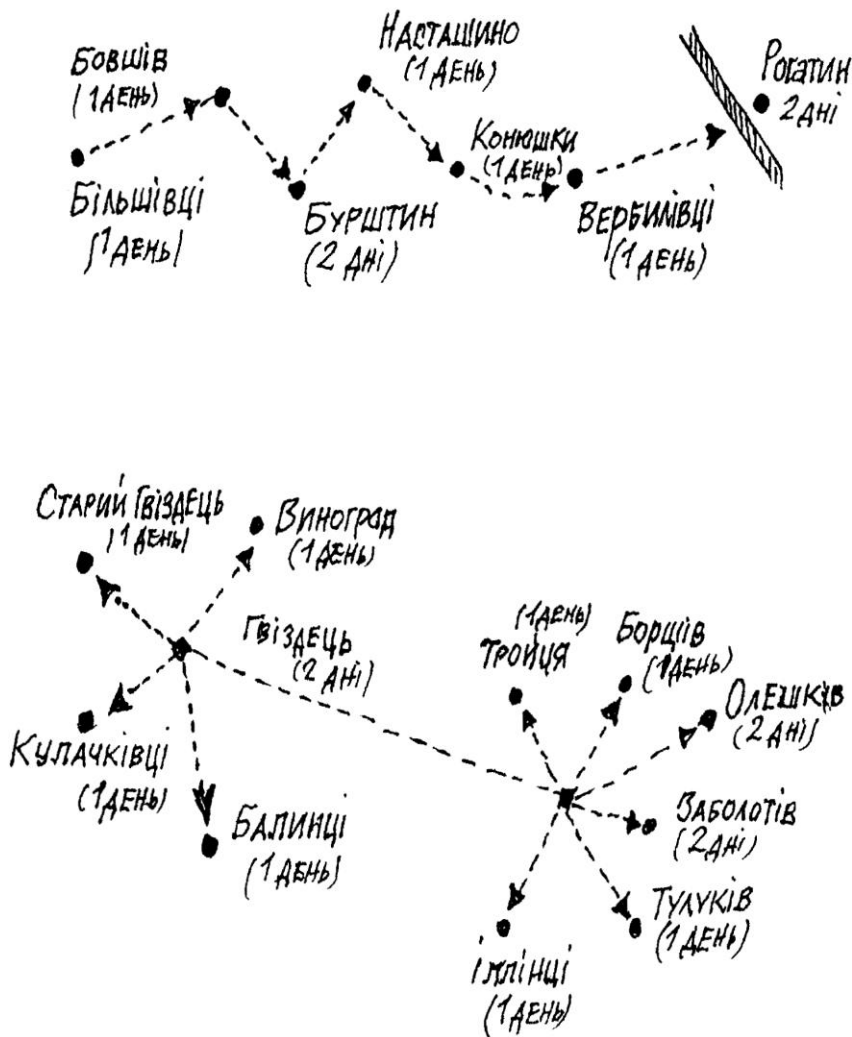
Табу (із полінез. мови) - заборона, яка накладається традицією, жрецем або владою на предмети, дії, слова, імена, порушення якого суворо карається надприродними істотами, духами, богами (наприклад, насилання хвороби, смерті).

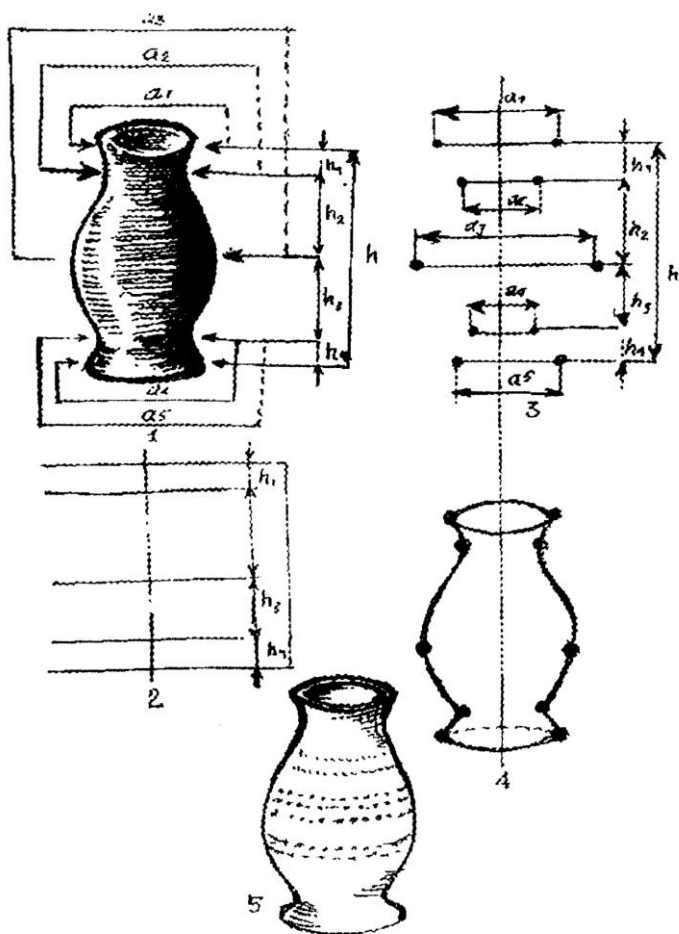
Табуація - дія, пов'язана з накладанням табу.

Демонологія - система вірувань про духів (демонів).

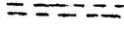
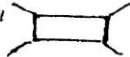

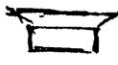

Таблиця умовних знаків

Умовні знаки взяті з Методичних рекомендацій. Організація пошукової роботи з етнографії у шкільних красзнавчих музеях. У схемах маршрутів взята топоніміка Івано-Франківської області
Малювання предмета за обмірками

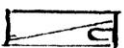
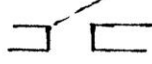
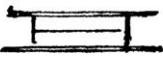
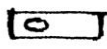
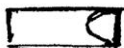
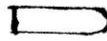

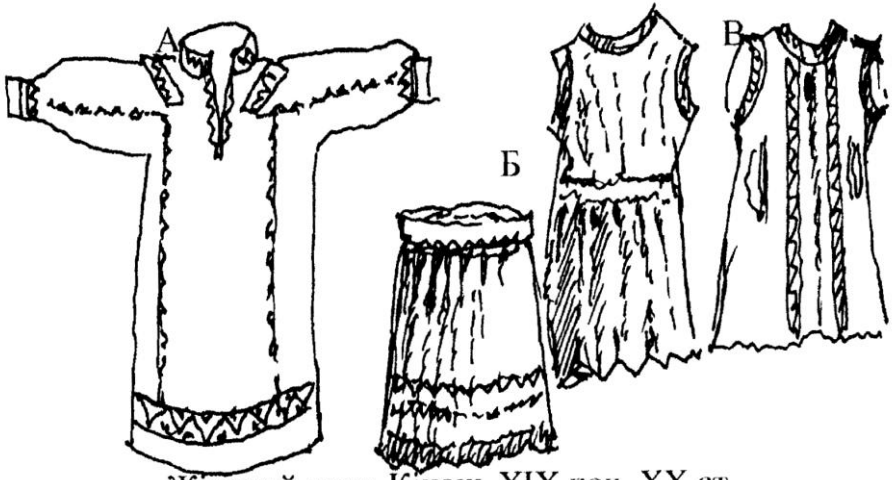
ПОСЕЛЕННЯ

	церква		
	господарсько-адміністративні житлово-господарчі споруди		радіоприймач
	колодязь колонка		телевізор
	огорожа		стіл
	город		стілець
	сад		лава, диван
	квітник		шафа

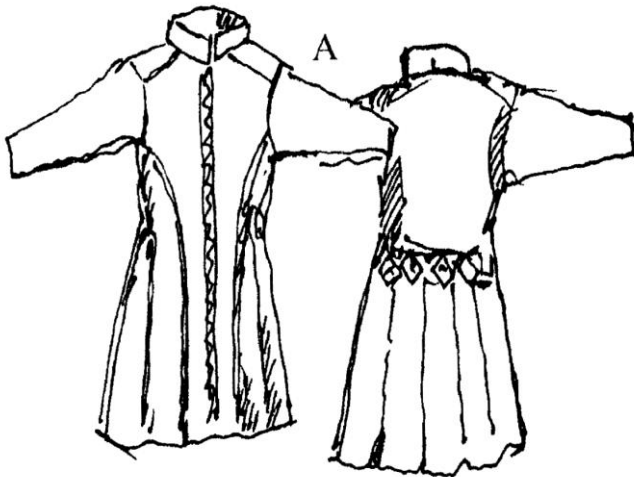
ЖИТЛО

	піч, груба		двері
	вікно		санвузол
	ліжко		ванна
			умивальник

ОДЯГ

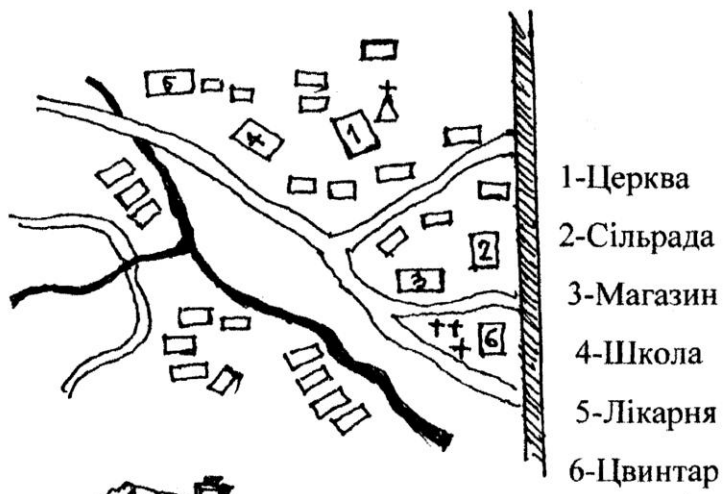

Жіночий одяг. Кінець XIX поч. XX ст.
 А-сорочка жіноча; Б-спідниця; В-корсетка з
 клинцями

Чоловічий одяг. Кінець XIX поч. XX ст.
 А-свита

Зразок карти поселення

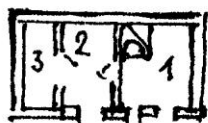

СХЕМА

розміщення фотоапарата
при фотографуванні
житла

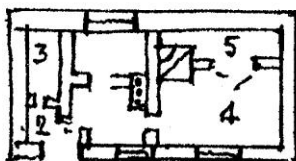

Зразки креслення

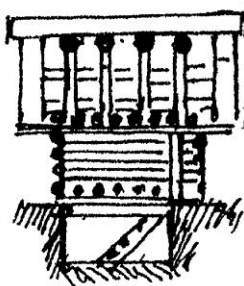
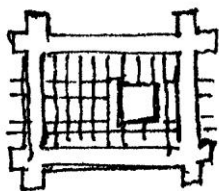
Креслення № 1

План трикамерного житла
20-ті роки XX ст. 1-хата;
2-стіни; 3-комора

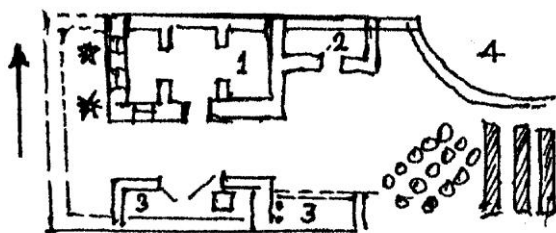
Креслення № 2

План жилого будинку 1962 р.
1-жила кімната; 2-коридор;
3-комора; 4-кухня; 5-спальня.

Креслення № 3

План і повздовжниць
розділ кліті з погребом
Початок XX ст.

Креслення № 4

План забудови подвір'я
Дворянний зв'язок
господарчих споруд з
житловим будинком.
XIX – початок XX ст.
1-жилий будинок;
2-комора;
3-повітка;
4-тік.

Список використаної літератури:

1. Кузеля Зенон. Побут українського села і зміни в побуті за останніх 25 літ (1917-1942.Програма для відомостей про родинні звичаї і обряди).
2. Культура і побут населення України. Навчальний посібник для вузів. - Київ, 1991.
3. Організація пошукової роботи з етнографії у шкільних краєзнавчих музеях (методичні рекомендації). - Київ, 1989.
4. Паньків М. Програма-запитальник для збирачів етнографічних пам'яток. - Івано-Франківськ, 1991.
5. Програма курсу „Етнографія України”. - Київ, 1993.
6. Українське народознавство. ~ Львів, 1994,
7. Фольклорно-літературне краєзнавство в школі. - Івано-Франківськ, 1991.
8. Фольклорная практика. - Москва, 1979.

9. Этнографія Беларусі. Энцыклапедыя. - Мінск, 1989.
10. Р.Ф.Итс. Введение в этнографию. - Ленинград, 1991.

Паньків Михайло Ілліч

**Організація польових досліджень
етнографії (для студентів історичного факультету
та краєзнавців).
Посібник.**

Комп'ютерне планування - Н.Дробишевська

Художнє оформлення та малюнки - І.Деркач